

Giriş:

Erkek Tarihinden Kadın Tarihine

Biz kadınlar yıllarca kendi geçmişimizden habersiz yaşadık. Geçmişimizdeki bu bilinmezliği neye borçluyuz (!), tarih gerçeği olduğu gibi gösteriyor mu?

Yukarıdaki soru kadınların, özellikle kadın tarihi konusunda araştırma yapan kadının, yanıtlaması gereken, ilk ve temel sorulardan biri. Çünkü ancak bu sorunun önümüze açtığı yolda, kadınlara ait unutturulmuş koskoca bir deneyler zincirinin ilk halkasını yakalayabiliriz.

Geleneksel tarih yazıcılığı erkeklerin yaşam pratiklerinden kaynaklanan olayları kendisine konu edinir, onun öznesi erkektir. Bu tarih, kadınların dövüşmediği savaşların, fetheden konumunda olmadığı kahramanlıkların, kadınların yer işgal etmediği parlamento gibi kurumların tarihidir. Olayların üzerinde geliştiği zemin, bunların ortaya çıkmasını hazırlayan gerçek nedenler ve kişilerle ilgilenilmez, önemli olan sonuçtur. Sonucun ortaya çıktığı alan ise, genelde kamusal alanın sınırları içindedir ve bu sınırlar içinde, tarihin Öznelerinden biri olan kadın yoktur.

Oysa bilmeden, tanımadan, yaşanmadan kadın gerçekliği ortaya konamaz ve gerçekliği hakkında bize ulaştırılan bilgiler de önyargılardan bağımsızlaştırılmaz. Bu nedenle, önyargılarla dolu bilgilerin yani bilgisizliğin yerine kadınlar için yeni bilginin oluşturulması gereklidir. Bu bilgiyi oluşturacak olan ise, bu pratiği yaşayan kadınlar olacaktır.

Tarihin coğrafya, ekonomi, demografi, antropoloji, siyaset bilimi ve psikoloji gibi bilim dallarıyla düzenli ilişkide olması gerektiğini savunup, onu tüm uzmanlık tarihlerinin toplamı olarak gören daha bütüncül

tarih anlayışları bile¹, kadın söz konusu olduğunda yetersiz kalırlar. Çünkü sayılan bilim dalları ve uzmanlık tarihlerinde de özne yine erkektir. Kadınlar bu nedenle tüm bilim dallarının gözden geçirilip baştan yazılması gerektiği düşüncesini savunurlar.

Örneğin demografiyi konu alan çalışmalarda kadını tespit zordur. 1882'ye dek Osmanlı kadını nüfus istatistiklerinde yer almamıştır. İktisat tarihi ya da işçi tarihi çalışmalarına bakıldığında da kadınların genellikle araştırma öznesi olarak alınmadığı görülür. Oysa kadınlar gerek bizde, gerek Batı'da uzun yıllar sendikal örgütlenme içinde ekonomik hakların elde edilmesi için, hem görünürde hem de sahne gerisinde mücadele vermişlerdir. 1872-1907'de Osmanlı Devleti'nde örgütlenen 50 grevin 9'u kadınların çalıştığı işkollarında yapılmıştır. Dönemin önemli sendikal mücadele örneklerinden biri olan Feshane Grevi'nde 50 kadın işçi, grevin örgütleyicisi ve yürütücüsü olmuşlardır. Bu konuda erkek işçilerin kadın işçilere uyguladıkları cinsiyet ayrımcılığının da gözardı edilmemesi gerekiyor. Kadınlar sendikal örgütlenme içerisinde erkeklere karşı da mücadele vermişlerdi. Örneğin 1847'de İngiltere'de eğekesim sanayinde çalışan 200 kadını işten çıkaran işçi Birliği, dul ve yetimlerin çalışmasını kısıtlayan yeni kurallar getirmiş, karısı veya kızının çalışmasına izin veya alet veren üyeler para cezasına çarptırılmıştı.² Yakın tarihten, İngiltere'den verilecek bir başka örnek hâlâ şu sorulara yanıt bekliyor. Acaba 1984'te başlayıp, bir yıl süren madenci grevinde arka plana bakılacak mı? Grevi erkekler yapmıştı, ama devam etmesi nasıl sağlanmıştı? Direnişe destek vermek, para toplamak, mutfaklar açmak, basınla ilişkileri yürütmek, on bin kişiyi aşan yürüyüşler düzenlemek, grev gözcülüğü yapmak, bu amaçla dayanışma grupları kurmak perde arkasındaki kadın eylemleriydi. Acaba kadınların direnişte oynadıkları bu başat role³ iktisat tarihçileri

1. Arnales okulu hakkında Türkçe'ye çevrilmiş kaynak eser: *Tarih ve Tarihçi. An-nales Okulu İzinde*, (der) Ali Boratav, Alan Yayıncılık, Ankara, 1985. Okul temsilcilerinden Fernand Braudel'in Türkçe'ye çevrilen son eseri, *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm. 5-18. Yüzyıllar*, c. I, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1993.

2. Ivy Pinchbeck, *Women Worker and Industrial Revolution 1750-1850*, Virago, Londra, 1981, s. 276.

3. Gülnur Savran, "Madencilerin Kanlan Neyin Mücadelesini Verdiler? Britanya 1984-1985", Sosyalist Feminist *Kaktüs*, Mayıs 1988, no: 1. Bu konuda ayrıca bkz. *Wo-men's Memories of the 1984-1985 Miners' Strike*, Cooperative Retail Services, Londra, 1986.

ya da işçi tarihçileri dikkat edecekler mi? Çünkü işçi tarihi yazılırken de özne değişmeyecek, tıpkı savaşı yapan erkeklerin tarihinde olduğu gibi, erkek temel alınabilecek, kadınların rolleri yine gözden kaçınılabilecektir.

Uzmanlık tarihlerinden biri olan aile tarihinde de aileye bakılırken, kadının aile içindeki konumu sorgulanmaz.⁴ İşlevsel olarak kadınları bulabileceğimiz özel yaşam, erkeklerin hareket alanı dışında görüldüğü için incelemeye değer bile bulunmaz. Oysa bu alan o kadar da Özel (!) değildir.

Kadınlar "aile" denen özel alan içine sıkıştırılarak, "toplumsal"ın dinamik süreçlerinden uzaklaştırılmış olsalar da, bir araya gelme fırsatı bulabildiklerinde ortak yalıtılmışlıklarını bir başkaldırı hareketine dönüştürebilmişlerdir. "Kadınların tarihi, baskı altına alınışlarının tarihi olduğu kadar, bu baskılara ve eve kapatılmalarına direnmiş olmalarının da tarihidir."⁵ Osmanlı kadın hareketi içinde de bu örnekleri bulmak mümkündür:

"Son zamanlarda Osmanlı kadınlığı can sahibi olduğunu, var olduğunu gösterdi. Onun her an inilti içinde kopup gelen sadasını işitiyoruz: 'Biz varız, uyanıyoruz, kalkacağız, yol gösteriniz...' diyor. Bu hareketi kadınlığın bütün tabakalarında müşahade ediyoruz. Artık şimdi yaşayışımızın yanlışlıklarını bulup ortaya koyuyoruz. Artık iman ettik ki, hayatımız iyi bir hayat değildir... Artık kadınlık böyle yaşamayacaktır ve yaşayamaz. Buna katiyen emin olunuz."⁶

Kadın tarihi söz konusu olduğunda gözden kaçırılmaması gereken bir başka husus da, kamusal alanla özel alan arasında bulunan diyalektik bağıdır. Kamusal yaşam "aile içini" etkileyip kadın-erkek ilişkisinde

4. Aileye sadece kurumsal değişim açısından bakan çalışmaya örnek: Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*, Weidenfeld-Nicolson, Londra, 1977.

Aileyi değişen ilişkiler açısından ele alan önemli bir çalışma için bkz. Diana Git-tins, *Aile Sorgulanıyor*, çev. Tuna Erdem, Pencere Yayınları, İstanbul, 1985. Kadınların eviçi yaşamlarının tarihsel geçmişi konusunda bkz. Sibylle Meyer, *Das Theater mit der Hausarbeit, Bürgerliche Repräsentation in der Familie der yvilhelminischen Zeit*, Cam-pus Verlag, Frankfurt/ Main, 1982.

5. Andree Michel, *Feminizm*, çev. Şirin Tekeli, Kadın Çevresi Yayınları, İstanbul, 1984, s. 159.

6. Kadınlar Dünyası, "Eser-i Hayat... Azmimiz", *Kadınlar Dünyası*, 27 Temmuz 1329 (1913), no: 102, s. 2-3.

birtakım değişimlere dönüşümlere yol açtığı gibi, özel alan da "kamusal"! etkileyerek oradaki süreçlerin yönünü değiştirebilir.

Toplumda gelişmeler, dönüşümler, yenileşmeler başlayıp, bunların sonuçları, kazanımları kadına ulaşabildiğinde, kadınların kendilerinin gerçekte ne olduklarını kavramaları için bir fırsat doğar. Kadınlar bunu değerlendirebildiklerinde kitlesel bir başkaldırıya dönüştürebilirler. Hareketlerini bugüne iletecek belgeler bırakırlar. Böylece hareketlerini görünür kılmaları da yolunu açarlar.

Aslında bu "gizli" erkek ideolojisine sadece tarih disiplini içinde değil, bilimdeki diğer disiplinler içinde de rastlanır. Genel anlamda bilimde tek ses hâkimdir: Erkek sesi. Sosyal bilimlerde beyaz, Batılı, burjuva erkeğin karakterize ettiği erkek deneyimleri tartışılmış, erkekçi. sosyal davranış, standart olarak gösterilmiştir.⁷ Sosyoloji, iktisat, felsefe, hatta tıp özne olarak erkeği almıştır. Örneğin tıp kitaplarında "insanoğlu" olarak tanımlanan erkek bedenidir. Hastalıklar, anatomi -üreme organları hariç- hep erkeğe göre tanımlanmıştır. Bilim erkeğe göre, erkek tarafından tanımlanmıştır.

1970lerden itibaren kadınlar, tarafsız denilen, aslında erkek ideolojisinin yeniden üretim mekanizmasından başka bir şey olmayan ve bilimsel-teknik devrim ile giderek daha rafine hale gelen bilimleri, kadın bakış açısıyla sorgulamaya başladılar. Böylece "kadın araştırmaları" denilen yeni bir disiplin oluştu. Üniversitelerde disiplinler arası çalışma yapmayı amaçlayan kadınların kendi bakış açılarıyla, kendileri için, kendileri adına bilgi üretme alanı olan "Kadın Araştırmaları Merkezleri" kuruldu.

Bilgi alanına kadınların girmesi, kadınların bilgi konusunda hak iddia etmeleri, kendileri adına bilgi üretmeleri demekti aynı zamanda... Aslında kadınlar yüzyıllardır sanatıyla, tıbbıyla, edebiyatıyla bilgi alanındaydılar. Ancak, onların çalışmaları, deneyleri önemsenmemiş, böylece bugüne ulaşmaları engellenmiştir. Yeni olan, kadınların kitlesel olarak bilgi alanına girmesidir. Bu taarruz, kadın bilincinin, kadın bakış açısının bilimlere içine girmesini de beraberinde getirmiştir. Bunun sonucunda bilim dalları sorgulanmış, farklı bakışlarla yeni yorumlar ortaya çıkmıştır.

7. Sandra Harding, "Is There A Feminist Method", (der) Sandra Harding, *Feminism and Methodology*, Open University Press, Milton Keynes, 1987, s. 2-6.

Bu bağlamda kadın araştırmaları sadece bir bakış değil, bir bilme yolu, aynı zamanda bir bilme ve dünyada var olma yoludur. Sorguladığı gerçek kadındır. Kadın gerçeğidir. Bir bilgi teorisi, feminist epistemoloji oluşturacaktır. Kadın gerçeğine ulaşmada hangi araçlar gereklidir, hangi yöntem kullanılmalıdır sorularıyla, var olan metodolojiye feminist açıdan bakılacaktır.⁸¹

Tarihsel dönüşümler bir yandan kadınların var olan durumu üzerinde düzeltici etkiler yaparken, öte yandan onların daha önce yürüttükleri mücadelenin yeni dönemin egemen politik söylemi nedeniyle kesintiye uğratılması, unutturulması sonucunu da doğurur. Bu da geleneğin oluşmasını engelleyici bir etmendir. Kadın tarihi çalışmaları bu sürekliliği kurmaya yöneliktir, bellek kazandırır.

Kadın tarihi çalışmalarıyla, bize bugüne dek kabul ettirilen tarihsel gerçekler sorgulanır. Cinsiyet kimlikleri -gender- bir tarihsel analiz kategorisi olarak kullanılarak cinsiyet rollerinin her tarihsel evredeki durumu incelenir. Kadınların tarihi aynı zamanda sosyal kategori olarak cinsiyetlerin de tarihidir. Biyolojik yapılan nedeniyle kadınların kültürden çok doğaya yakın oldukları türündeki cinsiyetçi bakış, her tarihsel dönemde kadın-erkek ilişkilerin farklılığından yola çıkarak sorgulanır. Kökleri tarihin derinliklerinde yatan, çok yavaş bir değişim gösteren verili cinsiyet kimliklerinin "kadınlık" ve."erkeklik" olarak nasıl belirlendiği ortaya konulur. Hem erkekler, hem kadınlar, hem de onlar arasındaki ilişkiler konu alınarak, araştırılır.

Tarihi yazan erkekler, kendi yaptıklarını kayda geçirmişler, bunları önemli kılmışlar, önemli-önemsiz hiyerarşisi yapılandırmalardır. Kadın tarihi çalışmaları bu hiyerarşiyi yeni baştan ve kadın bakış açısıyla gözden geçirir.

Kadın tarihinin yazılması yeni soruların oluşturulması ve o soruların cevaplanması için yeni kaynakların kullanılmasını zorunlu kılar.

8. Feminist metodoloji ve epistemoloji konusunda bkz. Liz Stanley, "Feminist Pra-xis and the Academic Mode of Production", (der) Liz Stanley, *Feminist Prcucis*, Rout-ledge, Londra, 1988, s. 3-19; Liz Stanley-Sue Wise, "Method, Methodology and Episte-mology in Feminist Research Process", (der) Liz Stanley, *Feminist Prcucis*, Routledge, Londra, 1988, s. 20-59; Mies Maria, "Towards a Methodology for Feminist Research", (der) Gloria Bowles, Ranate DueflirKlein, *Theories of Women's Studies*, Routledge-Kegan Paul, Londra, 1983, s. 117-130. şirin Tekeli, "Bilimlerde Metodolojinin Kadın Bakış Açısından İncelenmesi", (der) Necla Arat, *Türkiye'de Kadın. Olgusu*, Say Yayınları, İstanbul, 1992, s. 25-50.

Kadınların "görünmezliği" temel problem olarak ele alınmalıdır.⁹ Görünmezlik problemi ise öncelikle kaynakla ilişkilidir. Çünkü, kadınlar ve onların yaşamı kayıtlara geçirilmemiştir. Birçok resmi kaynaktan kadınların düşüncesi erkek merkezli bakış yüzünden önyargılı olarak atlanmış, ihmal edilmiştir. Var olan diğer kaynaklar, özellikle hesap defterleri, nüfus kayıtları gibi sivil kayıtlar da yeterince değerlendirilmemiştir. Bu nedenle bu kaynaklar yeni yorumuyla tekrar gözden geçirilip, kadınlara ilişkin bilgi açıklan kapatılmalıdır. Yani sıra, kadınların okur-yazar olmaması onların çok az belge bırakması sonucunu doğurmuştur. Bırakılanlar ise, kadın bakış açısına sahip olmayan araştırmacıların gözünden kaçmıştır. Bu anlamda kadınların duygu ve düşüncelerinin, seslerinin bulunabileceği ama, günlük, mektup, fotoğraf ve biyografilerle kadın dergileri incelenmelidir. Ayrıca "sözel tarih" yöntemi¹⁰ kullanılarak yapılan görüşmelerle kişilerin belleğine başvurulurken, kadınların geçmişi hakkında bilgi edinme yoluna da gidilmelidir.

Kadın tarihi çalışmalarında amaç, tarih içindeki belli başlı kadınların tarihini yazmaktan öte, bir cins grubu olarak kadınların tarihini yazmak, tarih içindeki belli başlı kadınlardan kadınların tarihine atlamak, kadınların tarihteki rollerini yazmaktır. Bu bakış,, erkek alanları olarak tanımlayabileceğimiz alanlarda Ön plana çıkmış kadınlardan çok, kadınların alanında yaşayan kadınlara bakmayı getirir. Öncelikle kadınları görünür kılmak, kadınlara kendi tarihlerini kazandırmak gerekir. Bu yazıcılık, kadınların katkılarının tarihe eklenmesi, yani bir tür telafi edici tarihçilik biçiminde olmayacaktır. Bu, kadın tarihi, ekonomik tarih, kültür tarihi gibi bir alt gruba indirgenmeden kadınların varolan bilgi alanlarına eklenmesiyle ve aynı zamanda tarihçiliğin içinden dönüştürülmesiyle mümkün olacaktır,¹¹ Böylelikle tarihsel yanlgı ve eksiklikler giderilecek, tarihin zenginleştirilmesinin yolu açılacaktır.

9. Joan Wallach Scott, "The Problem of Invisibility", (der) Jay Kleinberg, *Retrieving Women's History*, Berg Publishers, Oxford, 1988, s. 5-29.

10.Linda Gordon, "What's New in Women's History", (der) Teresa de Lauretis, *Feminist Studies Critical Studies*, Indiana University Press, Bloomington, 1986, s. 28-29.

11.Gisela Bock, "Historische Frauenforschung: Fragestellungen und Perspektiven", (der) Karin Hausen, *Frauen Suçken Ihre Geshichte* (Kadınlar Kendi Tarihlerini Arıyorlar), Verlag C.H. Beck, Münih, 1983, s. 24-62.

GENEL OLARAK KADIN HAREKETİ

Kadın hareketi, çıkış noktası açısından bir özgürlük ve eşitlik hareketidir. Hareket, toplumun özgürleşmeye, bireyselleşmeye başladığı, geleneksel yaşam biçiminden koptuğu, siyasal ekonomik dönüşümlerin yaşandığı 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl boyunca ideolojisini belirlemiş, feminizm kavramıyla kendini ifade etmiştir.

Kadın hareketi, kadınların kendilerine yüklenen rol kalıplarına, yaşam tarzına bir başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır. Bu, toplumun yapısal ve kurumsal değişimler geçirmesiyle, eşitlik ve özgürlük fikirlerinin genel toplum değerleri olmasıyla yakından ilintilidir.

Böylesi bir dönüşüm, 19. yüzyıla damgasını vuran siyasal, ekonomik, ideolojik bazı temel iticiler sayesinde gerçekleşmiştir.

1789 Fransız Devrimi bu dönüşümlerin yaşandığı ilk somut örnektir. Bu dönemde "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" yayınlanmış, kişi hak ve özgürlükleri yasal güvenceye alınmıştır. Bu durum, iktidarın meşruluk kaynağında değişim yaratmış, dine ya da soya dayalı otorite inancı yıkılmış, siyasal güç odağı monarkın elinden alınarak halkın özgür iradesiyle seçtiği parlamentolara geçmiştir. Eğitim kurumları dünyevileşmiş, çoğalmış, sanayi devrimiyle üretime kitlesel olarak katılım gerçekleşmiştir.

Her ne kadar feminist mücadele ideolojisini 18. yüzyılda belirlemişse de, kadının hak arayışlarının temeli çok öncelere, Rönesans'a dek uzanır. 16. yüzyılda başlayıp 17. yüzyılda Descartes'çilik ve 18. yüzyılda ansiklopedicilik hareketleriyle geliştirilen Rönesans, kişi haklarını

önyargılara karşı akli, siyasal eylemin güç kaynağı olarak bireysel sorumluluğu savunmuş, dış dünyayı denetlemeye olanak veren bilim ile tekniği yüceltmıştır.¹

Kadınların kitlesel olarak tarih sahnesine çıkmaları ilk kez Fransız Devrimi'yle gerçekleşmiştir/ Devrimi başlatan halk ayaklanmalarından, Bastille ve Versailles yürüyüşleri ve siyasal kulüplerin kurulmasına değin her alanda, çeşitli kesimden kadınlar devrime, destek vererek katılmışlar, devrimin simgesi olan "eşitlik", "özgürlük", "kardeşlik" sloganlarına sarılarak hak talep etmişlerdir.

Ancak Fransız Devrimi'ni fikirsel alanda hazırlayanlardan J.J. Rousseau, *Emile* adlı kitabında erkeğe boyun eğmeyi ve bağımlılığı kadınlar için doğal bir durum olarak görüyor², şöyle diyordu: "Kadının görevi erkeklerin hoşuna gitmek, onlara yararlı olmak, kendilerini onlara sevdirmek, saydırmak, küçükken büyütme,, büyüyünce onlara öğüt vermek, teselli etmek, hayatı zevkli ve sevimli hale koymaktır." Üstelik Rousseau, bu kadarla kalmıyor, kadınla erkeğin, aynı biçimde eğitilmesini dahi gerekli bulmuyordu.

Fransız Devrimi de cinsler arasındaki ikiliği sürdürmüştür. Aynı Aydınlanma Çağı'nın idealleri gibi devrim ilkelerinin de kadını içine almadığı, almak istemediği anlaşılmış, devrime kitlesel anlamda katılmış oldukları halde kadınlar bekledikleri haklara kavuşamamışlardır. Hatta devrim öncesi "eski düzen"de sahip oldukları hakları bile ellerinden alınmıştır.³ Kadınların toplantı yapmaları, dernek kurmaları yasaklanmış, faaliyetlerdeki kadın kulüpleri kapatılmıştır. Bu konuda hak talep etmek suç unsuru sayılmış, suçlunun ortaya çıkması fazla bir zaman almamıştır. Aranan suçlu 1791 Anayasası'nın kabulünden önce tüm kadınlara eşit oy hakkı tanınmasını isteyen ve yazdığı "Kadın Hakları Beyannamesini Kral 16. Louis'ye ve Kraliçe Marie Antoinette'e gönderen Olympe de Gouge olmuştur. Çünkü o, yeni anayasaya rağmen hak taleplerini durdurmamış, 1793'te "Mademki kadına giyotine çıkma hakkı veriliyor, öyleyse kürsüye çıkma hakkı da verilmelidir" savını ileri sürmüştür. Sonuçta bu haklardan birini kazanmıştır

1. Andree Michel, *Feminizm*, çev. Şirin Tekeli, Kadın Çevresi Yayınları, İstanbul, 1984.

2. Rousseau, J.J., *Emile, Yahut Terbiyeye Dair*, çev. Hilmi Ziya Ülken, A.R. Ülge-ner, S. Güzey, Türkiye Yayınevi, İstanbul, (t.y.).

3. Tekeli, Şirin, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982.

da... De Gouge oybirliğiyle giyotine gönderilmiştir!

Sonraki yıllar, eğitim, hukuk, çalışma, siyaset gibi her alanda hak eşitsizliğinin kadınların üzerinde yoğun biçimde hissedilmesine tanıklık etti. Üstelik bu yıllarda kadınları, hatta çocukları kitlesel biçimde üretime katan sanayi devrimi ve kapitalizmin getirdiği sorunlar, gerek kadın gerekse toplum üzerinde yarattığı etkilerle olaya yeni bir boyut daha kattı.

Dünyanın hızla yaşadığı bu değişimler, yeni değer ve hakların ortaya çıkmasını sağladı. Ama bunların da kendilerini kapsamadığı çok geçmeden fark eden kadınlar, isyana yöneldiler.

Önlerine dikilen sorunların büyüklüğüne karşın hemen her ülkeden, her kesimden kadın konumlarına, ezilişlerine başkaldırdılar⁴, toplumsal yaşama katılma dereceleri ve içinde yaşadıkları ülkenin koşullarıyla bağlantılı olarak bir hareket başlattılar. Kadın işçiler düşük ücrete, işsizliğe ve çalışma koşullarının ağırlığına, burjuva kadınları ise ekonomik ve siyasal haklardan yoksun bırakılmaya başkaldırdılar. İngiltere'de hareket, orta sınıfın önderliğinde "Sufraj Hareketi"ne yani oy hakkı talebine bürünürken⁵, Fransa ve Almanya'da bayrak'ın sınıfı kadınlarındadır.⁶ Amerika'da ise kölelik aleyhtarı hareketle iç içe gelişir.⁷

4. Kadın Hareketinin doğuşu ve gelişimi ile ilgili olarak bkz. Alice Rossi (der), *The Feminist Paper s: Frotn Adams to de Beauvoir*, Columbia University Press, New York, 1973; Elise Boulding, *The Underside of History, A View of Women Through Time*, Boulder-COLORADO Westview Press, 1977; Barbara Cook-Beverley Stone, *Counseling Wo-men*, Houghton Mifflin Company, Boston, 1973; Mary Wollestonecraft, *A Vindication of the Rights of Women*, Londra, 1792; *Feminizm, 19. Yüzyıl Klasiklerinden Seçmeler*, Önsöz: Şirin Tekeli, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1987; Necla Arat, *Feminizmin ABC si*, Si-mavi Yayınlan, İstanbul, 1991; -Necla Arat, *Kadın Sorunu*, Say Yayınlan, İstanbul, 1986; J. Michell-A. Oakley (der), *Kadın ve Eşitlik*, çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınlan', Ankara, 1984; Şirin Tekeli, *Kadınlar İçin*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988; Serpil Çakır, // *Meşrutiyette Osmanlı Kadın Hareketi ve Kadınlar Dünyası Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora Tezi, İstanbul, 1991, s. 9-40.

5. Constance Rover, *Women's Suffrage and Party Politics in Britain, 1866-1914*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1967; Şirin Tekeli, "Punkhurstlar maddesi", *Çağdaş liderler Ansiklopedisi*, c. 5, İletişim Yayınlan, İstanbul, 1986.

6. August Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*, çev. S. Zekeriya Sertel, Toplum Yayınlan, Ankara, 1977; A. Kollantai, *Marksizm ve Cinsel Devrim*, çev. Ayşem Güztak, Bilgi Yayınevi, 1974; Hilda Scott, *Does Socialism Liberate Women?*, Beacon Press, Boston, 1974.

7. Eleanor Flexner, *Century of Struggle: The Women's Rights Movement in the United States*, Harvard University Press, Cambridge, 1966.

Böylece, siyasal, ekonomi toplumsal dönüşümlerin de yardımıyla kadının toplumdaki konumu tartışılmaya başlandı. Kadınların kendileri tarafından başlatılan tartışma giderek bir harekete, kadın hareketine dönüştü. Burada başlıca üç faktör etkili oldu:

1. Toplumun siyasal, ekonomik, sosyal ve düşünsel alanlarda köklü değişimler geçirerek belirli bir gelişme ve karmaşıklık düzeyine ulaşması, giderek özgürleşmeye başlaması.

2. Düşünsel planda oluşturulan eşitlik ve özgürlük ideolojisinin kadına ilişkin yönünün toplumsal gerçekte uygulanmaması, bu durumun yarattığı ikiliğin kadınlar tarafından fark edilmesi.

3. Kısmen bu koşulların sonucu olarak kadınların, hiç değilse bir bölümünün, kadın sorununun çözümsüz olmadığı konusunda bilinçlenmeleri, bireysel düzeyde başlayan talepleri giderek örgütlü birliklere dönüştürerek bir hareket başlatmaları.

Bu süreç içinde kadın hareketi, toplumsal bir harekete dönüştü. İçinde bulunduğu toplumsal yapı içinde kadın kendini, erkeğe nazaran bulunduğu konumu sorguladı. İlişkisiyle, değerleriyle, yaşam biçimiyle yeni bir toplumsal- yapı ve bu yapı içinde yeni bir kadın tipi yaratmaya yönelik bireysel ya da örgütlü istem ve eylemler ortaya çıktı. Bu bir kurtuluş (emancipation) hareketiydi. Toplumun herkese vadettiği eşitlik ve özgürlüğü kadının yaşamındaki her alanda gerçekleştirmek için, onu sınırlayan değerlerden, geleneklerden, yaşam biçiminden kurtulma mücadelesiydi. Hareketin ideolojisi Fransızca "fem-me-kadın" sözcüğünden türetilen "feminizm" yani kadınlık akımıydı.

Kuşkusuz kadın hareketi her ülkenin kendi koşullarına göre şekillenecek, önlerine dikilen engellerin büyüklüğüne karşın hemen her kesimden kadın yaşadıkları ülke koşullarıyla bağlantılı olarak ezilişlerine başkaldıracaklardır.

OSMANLI KADIN HAREKETİNİN BOYUTLARI

19. yüzyılda Osmanlı Devleti de siyasal, sosyal, ekonomik, eğitim, hukuk ve düşünsel alanda ortaya çıkan değişimlerle yapısal bir dönüşüm geçirmiş, bundan Osmanlı kadını da etkilenmiştir.

Geleneksel temeller üzerinde kurulu Osmanlı Devleti'nin modernleşmesinde öncülük edecek yapısal değişimler özellikle H Meşrutiyet döneminde gündeme getirilmiş, Osmanlı siyasal yapısı, farklılığına, merkezileşme, laikleşme, özgürleşme sürecine girmiştir. Modernleşme sadece siyasal yapıda değil, toplumun yeniden yapılanmasında da belirleyicidir. Eğitim, hukuk, ekonomi, toplumsal yaşam her yönüyle değişmeye başlamıştır. Bu belirleyiciliği kadının konumunda da gözlemek mümkündür. Osmanlı kadınının konumu, modernleşmeye paralel olarak değişmeye başlayacaktır.

Tüm bu değişimler, o zamana dek yalnızca ev içinde anne ve eş rolleriyle sınırlanmış olan kadına da yansımış, kadın, toplumsal yaşamda farklı bir statü kazanmak amacıyla taleplerde bulunmaya başlamıştır. Bu konudaki en etkin rol basın olmuştur. Ö dönemde çıkan gazetelerde, özellikle pek çok kadın dergisinde sorunlarını ve beklentilerini yazarak, toplumu, özellikle kadınları bilinçlendirmeye ve istekleri doğrultusunda değişime hazırlamaya çaba gösteren kadınlar ayrıca, -konferanslar düzenleyip, çeşitli dernekler kurmuşlar, bu derneklerde etkin görevler üstlenmişlerdir.

Kadınların mücadelelerini, eylem ve taleplerini bize gösterecek en önemli kaynaklar, kadın dergileri ve dernekleridir.

Kadın Dergileri

Kadınların kendilerini ifade etmeleri, tanıtılmaları ilk kez basın kanalıyla gerçekleşmiştir. Basında kadınlara ait imzalara dönem gazetelerinde, bazı gazetelerin çıkardıkları kadınlara yönelik sayfa ve eklerde, özellikle de kadın dergilerinde rastlamak mümkündür. Kadın dergile-

ri¹, her kesimden kadının yazma ürkekliğini, çekimsizliğini gidermede, taleplerini iletmede önemli işlev görmüştür.

1868'de çıkan *Terakki* gazetesi kimliklerini açıkça belirtmese de kadın mektuplarına yer vermiştir. Bu mektuplar kadınların kendi sorunlarını gündeme getirmeleri açısından önemlidir. Gazetenin 104. sayısında "Üç Hanım" imzalı bir yazıda, vapurlarda kadınlara ayrılan yerlerin kötülüğünden yakınılmış, erkeklerle aynı vapur ücreti ödemelerine karşın, böyle hor görülmelelerinin nedeni sorulmuştur. 83. sayıda iŞe^okuma-yazma bilmediği halde düşüncelerini aktarmayı istediğini belirten bir kadın, başkasına yazdırdığı mektubunda, çok kadınla evliliği sorgulamıştır.²

Yayın tarihi açısından, ilk kadın dergisi olarak niteleyebileceğimiz *Terakki-i Muhadderati*, *Terakki* gazetesi tarafından 1869'da "Muhadderat için gazetedir" alt başlığıyla haftalık olarak 48 sayı çıkartılmıştır. Burada "ilk" kelimesine dikkat etmek gerek. Çünkü farklı tarihlerde çıkmış olsalar da kadın dergileri çıkışlarında genellikle kendilerini "ilk" olarak tanıtmıştır. Bu nedenle dergi tarafından vurgulansa bile böyle bir tanıma dikkat edilmeli, öncesi araştırılmalıdır. *Terakki-i*

1. Kadın dergileri hakkında son yıllarda önemli bibliyografik çalışmalar yapılmıştır. İlk çalışma 1989 yılında Emel Aşa tarafından yapılan, kadın dergilerinin konularına göre gruplanarak incelendiği Yüksek Lisans Tezidir: Emel Aşa, *1928'e Kadar Türk Kadın Mecmuaları*, İstanbul Üniversitesi Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1989. Kendisiyle neredeyse doğal mekanımız olan Hakkı Tarık Us Kütüphanesinde karşılaştığım Emel Aşa'ya katkılarından dolayı teşekkür etmek istiyorum.

Kadın dergilerinin her birinin içindekilerinin dökümünü ve künyesini veren bir diğer önemli çalışma çok yakın zamanda yayınlanmıştır. Kadın Eserleri Kütüphanesi çatısı altında bir araya gelen yedi kadının gönüllü emeğinden oluşan bu çalışma için bkz. *istanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*, Yayın Hazırlayanlar: Zehra Toska, Serpil Çakır, Tülay Gençtürk, Sevim Yılmaz, Selmin Kurç, Gökçen Art, Aynur Demirdirek, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları: 5, Metis Yayınları, İstanbul, 1993. Çalışma yapılırken İstanbul Kütüphaneleri tarandı. Dergilerin hepsinin fotokopisi çekildi. Böylelikle dergiler tek bir merkezde, kütüphanede toplanmış oldu. Dergilerin tespitinde kullanılan başlıca kaynak için bkz. Hasan Duman, *istanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Katalogu*, 1828-1928, İstanbul, ICICA, 1986. Yakın zamanda yayınlanan, kadın dergilerini konu edinen bir başka çalışma için bkz. Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Hikayesi*, İmge Yayınevi, Ankara, 1993.

2. *Terakki* gazetesindeki alıntılar için bkz. Tezer Taşkırın, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, 1973, s' 30.

3. *Terakki-i Mukadderat*, 15» Haziran 1285-20 Ağustos 1286 tarihleri arasında 48 sayı olarak Ali Raşit tarafından yayınlanmıştır.

Muhadderat'ta gerek içerik, gerekse ifade tarzına göre dönemi ye kadının konumunu eleştiren, çoğu başlıksız kadın mektupları -varakalar-Önemli bir yer tutuyordu. Kadınlar gönderdikleri mektuplarda imza olarak ya Belkıs, Rabia, Meryem, Safiye, Sıdika, Hayriye, Hasekili Nuriye, Belkıs Hanım gibi ilk adlarını kullanıyorlar ya da Maarifi Sever Bir Hatun, Üsküdar'da Sakine Bir Hanım, Bir Hanım gibi daha belirsiz tanımlamalara gidiyorlardı.

Kadınlar eğitimin kendileri için taşıdığı önemin farkındaydılar, mektupların çoğu bu konuya ayrılmıştı: "Bir taraftan mektepler açılmakta ve mevcutlar yoluna girmekte olduğundan bundan sonra kızlar mektepten çıkmış ve okumuş yazmış bulunacakları için artık eski kadınlar gibi öyle hocaların şeytanlıklarına aklanmayacaklarından bu san'ata sülük eden âlem-i ızrardan feragat eylemeleri lazım gelir."⁴

Rabia imzalı bir mektupta ise kadın yeniden tanımlanıyor, varolan hâkim söylem eleştiriliyordu: "Şurasını iyi bilmek gerekir ki, ne erkekler kadınlara hizmetkar, ne de kadınlar erkeklere cariye olmak için yaratılmıştır. Erkekler hüner ve marifetleri ile hem kendilerini, hem de hepimizi geçindirebiliyorlar da, biz niçin bilgi ve hüner kazanmış kudretli olamıyoruz? El ve ayak, göz, akıl gibi vasıtalarda bizim erkeklerden ne farkımız vardır? Biz de insan değil miyiz? Yalnız cinsimizin ayrı oluşu mu bu halde kalmamıza sebep olmuştur? Bunu hiçbir sağduyu sahibi kabul etmez. Eğer öyle olmak gerekse idi, Avrupa kadınları da bize benzerdi. Bilgiden yoksun kalmamıza meşru örtünmemiz sebep gösteriliyorsa ona da taşrada bulunan kadınlarımızı göstermekle yetinirim. Çünkü onlar erkeklerine her çeşit hizmette yardım etmekte, erkeklerle beraber çalışmaktadırlar."⁵ Dergide Batı'da yaşanan feminist hareket hakkında da bilgi verilmiş, Batılı kadının mücadelesine dikkat çekilmişti. Bir İngiliz gazetesinden şöyle bir yorum alınmıştı: "Kadınlar da Millet Meclisi üyeliğine hak kazanırsa, bir gün başkan Mecliste 'söz filan hanımındır' dediği vakit, o filan hanımın yanında bulunan Meclis üyesinin kalkıp, 'filan hanım' çocuğuna meme vermekle meşgul bulunduğu Meclise gelememiş' cevabını vermesine

4. Açıklamalar için bkz. Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği: 1831-1931*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 48-49.

5. *Terakki-i Mukadderat*, Rabia, "Birinci Mesele: Terbiyet-i Hatramızın Vucub-i Islahı", no: 5, 1869. Bugünün Türkçesi'ne çevrilen metin için bkz. Tezer Taşkiran, *a.g.y.*, s. 30. j^S5İ

Kadınlara yönelik olarak hazırlanan *Vakit yahud Mürebbi-i Mukadderat* adlı derginin çıkış tarihi 1875'tir. Gazetenin yayın ilkesi, "Kadınlığa dair nâfi şeylerden bahseder" tümcesiyle açıklanmıştır. Bir başka dergi de yine aynı tarihlerde haftalık olarak 30 sayı çıkan *Ayine*'dir,⁷ Her iki dergi de de imza ve yazı başlığına pek rastlanmaz. Hedef kitle olarak kadınların ve çocukların alındığı *Ayine'de* evlilikte ilişkiler, eşlerin tutum ve görevleri, çocuk terbiyesi, sağlığı gibi konular işlenmiştir.

1880'de "Aileye, yani kadınlara çocuklara ve ev işlerine müteallik mebahis-i mütenevviayı cami mecmuadır" ibaresiyle *Aile* dergisi yayınlanmıştır. Kadınları pek çok konuda bilgilendirmeye çalışan dergide imza yoktur, ancak yazıların hepsi Şemseddin Sami'nin kaleminden çıkmadır.⁸

1883 yılında çıkan *İnsaniyet* dergisi⁹ de aynı işlevi, kadınları aydınlatmayı ilke edinmişti. Öyle ki içinde, ansiklopedik bilgilerin yanı-sıra, takvim ve yıldız sistemlerini de bulmak mümkündür. Derginin yayımcısı Mahmud Celaleddin'in yazdığı bu konular dışında kadınlar da "Lisan-ı Aşına Bir Hanım", "İki Okumuş Hanımlar", "Mektepli Kız" türünden imzalarla dergiye mektup yollamışlardı. "Mektepli Kız" imzasıyla yazılan mektupta, kadın dergilerinde kadınların yazılarının yayınlamasına öncelik verilmesi isteniyor, kadınların yazılarını yayınlamada güçlük çektikleri, önemsenmedikleri, hatta sırf bu nedenle erkek imzası kullanmak zorunda kaldıkları, çeşitli örneklerle açıklanıyordu. Burada dikkat çeken çeken bir diğer husus, bir kadının yazısını yayınlamak için tehditkâr bir üslup kullanması, üstelik dergiden muhabirdik talep etmesi ve bunun dergi yönetimince kabul edilmesidir: "...Bizden kitap beklenmez ya; siz isterseniz tashih ediniz. Lakin bu mektubu neşretmeyecek olursanız bir daha yazı yazmaya tövbe edece-

6. "Bir Haber", *Terakki-i Mukadderat*, 25 Zilhicce 1286/15 Mart 1285 (1869), no: 31, s. 3.

7. *Vakit Yahud Mürebbi-i Mukadderat*, Sahibi Filib, sahib-i imtiyaz vekili: Lütfü, İstanbul, 26 Şaban 1292 (27 Eylül 1875). Dergi 8 sayı çıkmıştır. Bkz. HTU: D. 73 KEKBM: 1.9.1. *Ayine*: "Muhadderat ve Etfale Mahsusdur", 2 Teşrin-i Sani 1291 (4 Kasım 1875) Çıkaran: Mustafa; sahib-i imtiyaz vekili: Mahmud Hamdi.

8. "Aile", *Aile*, 17 Cemaziyelahir 1297 Mayıs 1880), no: 1.

9. Mahmud Celaleddin tarafından Rebiyülahır 1300'de aylık olarak çıkarılan *insaniyetin*, iki sayısı bulunmaktadır.

ğim (...) Kabul ederseniz size muhabirelik ederim. Geçen sene daha bu kadar yazamazdım. Gelecek sene daha az çirjkin yazarım."¹⁰

Aynı yıl (1883) çıkan *Hanımlar'da*.¹¹ kadın imzaları artmıştır. Öyle ki yaşlı kadınlar bile derginin çıkışma ilgisiz kalmadıklarını göstermek için mektuplar yazmışlardı. "Bir Kocakarı" imzasıyla yayınlanan mektupta şöyle deniliyordu: "... Kadınlara mahsus bir eser neşr buyuracaklar. Vasıl-ı sem'im oldukta dünyalar kadar memnun oldum. Memnuniyetimdendir ki aczimle beraber bir iki söz yazmayı arzu eyledim."¹² Dergide ev idaresi, edebi yazılar, tarih, takvim sistemleri gibi bilgiler yanında yabancı dil öğrenmenin kadın için önemine dikkat çekilmiştir. Evlilik konusunun işlendiği üç perdelik bir piyes de yayınlanmıştır.¹³

Günümüze ilk 5 sayısı ulaşan *Şükûfezar*, sahibi kadın olan ve yazı kadrosunu tümüyle kadınların oluşturduğu ilk kadın dergisidir. 1886'da yayınlanan derginin sahibi Arife'nin yanısıra, kendilerini baba ya da koca adıyla değil, Münire, Fatma Nevber, Fatma Nigar gibi sadece kendi adlarıyla tanıtan kadınların yazıları vardır. Derginin yayım amacı siyaset dışındaki yazılarıyla kadınların varlığını kamuoyuna duyurmaktır. Bu amaç, önsözde şöyle belirtilmiştir: "Biz ki saçı uzun akli kısa, diye erkeklerin hande-i istihzasına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek, şâh-râh-i sa'y-u amelde [çalışmanın doğru-yolunda] mümkün olduğu kadar payendâz-ı sebat [ayak direktmek] olacağız."¹⁴

Yazılan, bend-i mahsus (haftalık politika haberleri); havadis-i dahiliyye; havadis-i hariciye; edebiyat; terbiye ve ahlak; fünün; müte-nevvia (fikra, bilmece.); tefrika gibi konu başlıklarına ayırmayı, ilk

10. Mektebli Bir Kız, "Hazine-i Evrak Müessisliğinedir", insaniyet. Rebiyülahır 1300, no: 2, s. 49-53. Mahmud Celaleddin'in bu teklifi memnuniyetle karşıladığı anlaşılıyor: "...Sizin buyurduğunuz gibi devam ve bekamız okuma yazma bilen hanımların muavenatına muhtaçtır": Mahmud Celaleddin, "Mektebli Hanıma Cevab", İnsaniyet, Rebiyülahır 1300, no: 2, s. 53-54.

11 Hanımlar, (muarriri: Cafer adıyla) Muharrem 1300'de bir sayı olarak çıkmıştı. . 12. Bir Kocakarı,

"Muharrir Efendi", Hanımlar, Muharrem 1300, s. 15-16.

13."Piyas", Hanımlar, Muharrem 1300, no: 1, s. 21-26.

14.Arife, "Mukaddime", Şükûfezar, 1301, no: 1, s. 6. Sahib-i İmtiyaz: Arife, İstanbul Şirket-i Mürettibiyye Matbaası. On beş günlük, 1301. Şükûfezar AEK'da 309'da 1.2.4; JLÜ.'de 79831'de bir sayı, KEKBM'de 1-5 sayı olarak mevcuttur. Sayıların büyük kısmı Ordu İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmuştur.

kez 1888 yılında yayınlanan *Mürüvvet* dergisi gerçekleştirmiştir.¹⁵ II. Abdülhamid'in desteği ve teşvikini alan dergi, *Mürüvvet* gazetesinin yan yayını olarak çıkmış, eğitime ağırlık vermiş¹⁶, kadınların hem kültürel düzeyini yükseltmeyi amaçlamış¹⁷ hem de onları dünya kadınlarından haberdar etmiştir.¹⁸ Nigar bint-i Osman, Leyla Hanım (Saz) ve Fitnat Hanım gibi edebiyatçı kadınlara, ilk kez *Mürüvvet*te rastlanmıştır. Şair Nigar bint-i Osman'ın ilk şiiri burada yayınlanmıştır.¹⁹

1889'da yayımlanan *Parça Bohçası* da Hatice Semiha ve Rabia Kâmile adlı kadınlar tarafından çıkartılmıştır. Tek sayı yayımlanan derginin program ve önsöz nüshası vardır.²⁰ İmzalar, iki şiiriyle Nigar b'int-i Osman'a ve "Kızların Talim ve Terbiyesi" başlıklı makaleyle Cemaliye ve Fahriye'ye aittir.'Ev işleri, ev düzeni, çocuk bakımı gibi konuların yanı sıra aşçılık ve pastacılık hakkında da bilgi verilmiştir. * 1 Ağustos 1895'te başyazarı ve yazı kadrosunun tamamına yakını kadın olan *Hanımlara Mahsus Gazete* yayın hayatına girmiştir. Derginin sahibi *Tarık* gazetesi başmuharriri İbnül Hakkı Mehmet Tahir'dir. • Başmuharrir olarak sırasıyla Makbule Leman, Nigar Osman, Fatma Şadiye, Mustafa Asım, Faik Ali, Talat Ali ve Gülistan İsmet görev yapmıştır.²¹ *Hanımlara Mahsus Gazete'nin* en önemli özelliği, 1895-1908 yılları arasında 13 yıl, toplam 604 sayı olarak çıkan en uzun süreli kadın dergisi olmasıdır. Derginin yayın amacının açıklandığı ilk sayıda, özellikle "nesil yetiştiriciliği." rolünden ötürü kadınların da geliştirilmesi, yükseltilmesi gerektiği vurgulanmış, kadının içinde bulun-

15.*Mürüvvet* gazetesi Mehmed Ziyaeddin tarafından 26 Rebiyülevvel 1303'te İstanbul'da çıkartılmıştır. Yazı işleri müdürü: Selim Avnak. *Mürüvvet* gazetesinin kadınlara mahsus nüshası, haftalık ilave olarak 1303/1888 yılında çıkmıştır. Bkz. HTU:BC20/1-7, Bk:5/1-6; MK: 201-209. KEKBM: 1.9.1.

16.II., Abdülhamid'in eğitim alanındaki faaliyetleri, okulların ve öğrencilerin sayısı açıklanmış, kız okullarının durumu tartışılmıştır: Fitnat (Mîrgün Inas Mekteb-i Rüşdiy-yesi Birinci Muallimesi), "Fünun", *Mürüvvet*, no: 4,7 Mart 1303, s. 37.

17.Derginin Havadis-i Dahiliyye kısmında Hamdi Bey'in İstanbul Müzesine tayin edildiği belirtilmiş, kadınlara bu müzeyi gezmeleri yönünde öneride bulunulmuştu: "Havadis-i Dahiliyye", *Mürüvvet*, 5 Şaban 1305/6 Nisan 1303, no: 8, s. 144-145. -

18.Amerika'daki kadınların memur oldukları, haber olarak verilmişti. Havadis-i Hariciyye: "Amerika'da Kadınlar", *Mürüvvet*, 28 Mart 1303, no: 7, s. 129.

19.Nigar, "Mersiye", *Mürüvvet*, 29 Şubat 1303, no: 3, s. 71-72.

20.*Parça Bohçası*, Mecmua-i Aile antetiyle 1889'da yayınlanmıştır. Bkz. HTU: D. 9; KEKBM: 1.9.1.

21.*Hanımlara Mahsus Gazete* için bkz. AEK: 132; BDK:1 3; BK: B.45, HTU: D.169/1-6, d.170; İÜ: 89715-89730; İÜEF: 1966/26,28; KEKBM: 1.9.1.

duğu durumla toplum arasında bağlantı kurulmuştur:

"Bir kavim ailelerin bileşmesiyle hasıldır. Ailede bir cüz' yani erkek muktsebât-ı ilmiyye ile tezeyyün edip kadın mahrum kalırsa, o aile ve bunların terkihi ettiği hey'et-i ictimaiyye de pek ileri gitmez. Tek-, mil eczanın bir arada terakkisi lazımdır (...) Kadın ne derece ma'lumatlı olursa onun aguş-ı terbiyesinde büyüyecek çocuk o kadar âli terbiye görür. İleride mensup olduğu kavmin terakkisine, saadetine çalışacak, bu çocuktur". Aynı yazıda başlıca iki amaç vurgulanmıştı: Dergi aracılığıyla entemüel Türk kadınları ve eserleri tanıtılacak, yayınlanacak, böylece Türk kadınının yeteneği kamuoyuna gösterilecek; Osmanlı toplumunda ve dünyada kadınlarla ilgili çeşitli bilgiler ve olaylar iletilerek kadınların birbirlerinden haberdar olmaları sağlanacaktı:

"...Mesleğimiz pek vâsidir. Bir iki sözle hülâsa etmek mecburiyetinde bulunsak deriz ki hanımlarımızın her surette tevsi'-i malumat [bilgiyi yaygınlaştırmak] tezyid-i vukufuna hizmet etmek, mülkümüzde vücuduyla iftihar olunan muharrirlerimiz, edibelerimiz ve şairele-rimizin efkarına miratü'l -aks olmak yani eserlerini neşr vasıtasıyla Osmanlı Kadınlarının kabiliyet-i fitriyyesini göstermekdir (...) Ahval-ı âleme vuku'at-ı zamana dair hanımlarımızın hoşuna gidecek bir tarzda malumat vereceğimiz gibi gerek memalik-i şahanede ve gerek memalik-i ecnebiyyede kadınlara aid şayan-ı dikkat göreceğimiz vuku'âtı da kaydedeceğiz. Ta'lim ve terbiye-i etfal-i ati için temin-ı saadet ve ikbali demek olduğundan ailelerimiz arasında bu noktanın intişarına dikkat eyleyeceğiz."²²

Hanımlara Mahsus Gazete'nin sadece iyi anne, iyi eş rolünü benimsetmeye çalıştığını söylemek doğru olmaz. Dergideki yazılarında kadınlar bu kimliklerini reddetmemekle beraber, konularını sorgulayarak, erkeklerle kıyas getirmişlerdir. Buna ilk örnekleri, ilk kadın romancımız Fatma Aliye vermiştir. Fatma Aliye için kadının gelişimin-

22. "Tahdis-i Nimet, Tayin-i Meslek", *Hanımlara Mahsus Gazete*, no: 1, 19 Ağustos 1311, s. 2-3. Mehmet Tahir, *HMGnin* çıkartılması için Dahiliye Nezaretine bir dilekçeyle başvurur. Dilekçesinde, diğer ülkelerde kadın gazeteleri yayınlanırken Osmanlı Devleti'nde böyle bir gazetenin olmamasını Osmanlı Devleti'nin ilerlemesi açısından noksan bulunduğunu belirterek, bu noksanlığı gidermek, kadınların ilerlemesine hizmet etmek için yürürlükteki kanun ve hükümlere uyacağını ifade ederek, izin ister. Dilekçe için bkz. Seval Akpınar, "Basın Tarihi: İlk Kadın Gazetesi: Hanımlara Mahsus Gazete", *Belgelerle Türk Tarihi* dergisi, Ocak 1965, no: 16, s. 30. İstenen izin padişah tarafından verilir.

de engel teşkil eden etkenlerden en önemlisi erkeklerdir ve bu durum medeni ülkelerde de aynıdır:

"Temeddün eden [medeni] milletlerin ulûm u fûnünda evvela erkekleri terakki eyledikleri ve kadınların onlara pey-rev oldukları [izinde gittikleri] görülüyor. Erkekler o hazineye girdiklerinin ihtidasında kendilerini ta'kib eden kadınları kıskanıp o hazinenin cevherlerini onlardan sakınmak istiyorlar. Güya ki hakk-ı takaddümü [önde bulunmak hakkım] hod-kâmlıkla [bencillikle] bir hakk-ı tasarruf ve temellük [sahip çıkma] yerine koymak istiyorlar. Bu hep böyle olmuş, böyle gelmiş şeylerdendir. Ama 'böyle olmuş' dememiz 'böyle yapmışlardır' demektir. Yoksa bu ilm ü fazlın sahibi olan cenâb-ı feyyâz-ı mutlak [Allah] hazretleri anı kullarının erkeğine dışisine hep birden ihsan buyurmuş olduğundan bunu kadınlardan diriğe [esirgemeye] erkeklerin iktidarı erişebilir mi". Erkeklerin özellikle bilim ve sanat kapılarını kadınlara kapadığı, kapatmaya çalıştığı belirten Fatma Aliye, Amerika ve Avrupa'daki erkeklerin de Osmanlı erkekleri gibi düşündüklerini, davrandıklarını; buna örnek olarak da erkeklerin Avrupa'da yazarlık yapan kadınlara, onları aşağılamak için "mavi çoraplılar- bas blue" lakabını taktıklarını belirtiyordu.²³

Yazılarında kadınların, özellikle Müslüman kadınların kendi tarihlerini bilmediklerini vurgulayan Fatma Aliye, bu gerçeği Meşahir-i Nisvan-ı İslam [Ünlü İslam Kadınları] adlı kitabını yazarken yaptığı araştırmalarda kendisi de yaşamıştır. Kitabında geçmiş dönemlerde yaşamış İslam kadınların basanlarından örnekler vermiş, kadınların kendi tarihlerini araştırmalarının önemine dikkat çekmiştir. 13. yüzyılda yalnızca Süyüti adlı tarihçinin zamanında bugünkü profesörlük düzeyinde 100'e yakın müderris, öğretmen anlamında tekke şeyhelerinin olduğunu belirten Fatma Aliye, bu kadınların "Avrupacası profesör denilen kur (cour) veren muallimler" olduğunu belirtmişti. Fatma bint-i Abbas'ın şeyhesi olduğu tekke ise, bugünkü kadın sığınaklarına ben-

23. Fatma Aliye, "Bablulardan İbret Alalım" (Bas blue), *HMG*, 15 Rebiyül-evvel 1313, no: 2, s. 2-3.

Fatma Aliye hakkında yapılmış titiz ve kapsamlı bir araştırma için bkz. Emel Aşa, *Fatma Aliye Hanım, Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yeni Türk Dili Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 1993. Bu konuda ayrıca bkz. Mübeccel Kızıltan, "Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım", Fahir İz Armağanı, *Journal of Turkish Studies-Türklük Araştırmaları* dergisi, Harvard University, 1990.

zer bir işlev üstlenmişti. Kadınlara eğitim verilmiş, kocalarından boşanan kadınların "iddefi [ayrıldığı kocasından çocuk sahibi olup olamayacağına beklendiği süre] doluncaya kadar orada kalmaları sağlanmış, kocası tarafından kovulan, herhangi bir nedenle aciz durumda kalan kadınlar, maddi manevi kötülüklerden korunmaya çalışılmıştır. Fatma bint-i Abbas da hem müderris, hem post-nişin [tekkenin şeyhe-si] hem de kürsüde vaaz veren bir vaizeydi. Fatma Aliye, bu bilgilere, "Avrupa'da bile o çağda böyle kadınlar yoktu" diyerek şaşırınları kınayamamıştır. Çünkü kendisi de aynı şaşkınlığı tarihte karşılaştığı başka örneklerde yaşamıştır. Ünlü tarihçi "İbn-i Hallikan'ın (1211-1281) Zeynep Hanım'dan icazet [diploma] aldığını öğrendiği zaman olduğu gibi..."²⁴ Bu örneklerin İslamiyet'in maarif ve terakkiye .engel olduğu, kadını esarete mahkûm ettiği şeklindeki yanlış bir kanıyı da ortadan kaldıracabileceğini vurgulayan Fatma Aliye, bu bilgileri yabancı kadın dostlarına aktardığında, gördüğü tepkileri şöyle açıklamıştı: "...Fakat bunlar kıskanmadılar. Biz onların Madam Sevinilerini, Madam Stellerini, Madam Montegüler'ini? nasıl seviyor isek, onlar da bizimkileri sevmeye hazırlandılar, İsimlerini yazdırdılar, evsafirlerini kaydettiler. Seve seve cüzdanlarını kapayıp sinelerine koydular".

Hanımlara Mahsus Gazete'nin yazı kadrosundaki kadınlar, dönemin aydın-Şürokrat kesiminin kızları ya da eşleri olan entelektüellerdir. Fatma Aliye ve Emine Semiye (Tarihçi Cevdet Paşa'nın kızları) yazın yaşamında belli bir yere sahip olmalarıyla dikkat çekmişlerdir. Şair Nigar bint-i Osman (Harp Okulu Müdürü Osman Paşa'nın kızı), Şair Leylâ (Saz) (Hekim İsmail Paşa'nın kızı), Fatma Fahrünnisa (Ahmet Vefik Paşa'nın torunu), Fatma Kevser (Erkan-ı Harp Feriki Abdi Paşa'nın kızı), Zeyneb (Ahmed Cevdet Paşazade Sedad Bey'in kızı), Hamide (Abdülhak Hamid Bey'in kızı), Gülistan İsmet (Binbaşı Bilgig datlı Mehmed Tevfik Bey'in kızı),, hepsi dönemlerinin yazın yaşamında belli bir yere sahiptirler. Bunda aldıkları eğitimin rolü büyüktür.

24. Fatma Aliye, "Meşahir-i Nisvan-ı İslamiyeden Biri: Fatma bint-i Abbas", //Ajj^By 1 Eylül 1311» no: 8, s. 3-4. (Bu konuya dikkatimi çeken Aynur Demirdirek'e teşekkür etmek istiyorum.)

25. Fatma Aliye, Madam Montegu'nün yaşam öyküsünü kendi yorumunu da ekleyerek, eserlerinden örneklerle anlatır. Fatma Aliye, "Madam Montegu", *HMG*, no: 5, 2 Ağustos 1311, 5 Ağustos 1311, no: 6. Madam Montegu ve Fatma Aliye ile ilgili bir inceleme için bkz. Carter F. Sindley, "Lady Mary Mortley Montegu and Fatma Aliye Hanım", TTK Kongresine sunulan tebliğ, Eylül 1990, s. 1-10.

Örneğin, Gülistan İsmet, 1891'de Amerikan Kız Mektebi'ni bitirmiş, İttihat ve Terakki'nin gizli üyesi olarak görev yapmış, cemiyetin Avrupa ve Amerika gazetelerine gönderdiği bildirileri İngilizce'ye çevirmiştir.²⁶

Dergide okuyucu mektuplarına da yer ayrılmıştır.²⁷ Yazarlığını Hatice ve Semiha hanımların listelendiği genç kızlar için "Hanım Kızlara Mahsus" adıyla bir de ek çıkarılmıştır. Giysi modelleri hemen her sayıda vardır. Hanımlara Mahsus Gazete Kütüphanesi kurularak, burada şair Nigar Hanım'ın (Nigar bint-i Osman), Makbule Hanım'ın, Fatma Aliye Hanım'ın, Fatma Fahrünnisa'nın kitaplarının, basımı ve satışı yapılmıştır.²⁸ Gazetenin 6 aylık hasılatının %5'i, kimsesiz kızlara gelinlik ve çeyiz parası olarak ayrılmış, yetim çocuklar için de benzer uygulamalar programa alınmıştır.

Hanımlara Mahsus Gazete'de kadınların sorunları, aile, toplum ve iş yaşamları, eğitim, sağlık, moda, giyim konuları ağırlıktadır, yurtiçi ve yurtdışından verilen örneklerle kadınların her işi başarabileceğine olan inanç yerleştirilmeye, pekiştirilmeye çalışılmıştır. Terzilik, halıcılık, kuaförlük kadınlara meslek olarak önerilmiştir. Fransa'da kadınların avukatlık yapma hakkını elde ettikleri belirtilmiş, dünya kadınlarının hakları ve Batı'daki kadın hareketi hakkında bilgi verilmiştir.²⁹ Dergi, sadece yurtiçinde değil, yurtdışında da ilgi görmüş, örneğin Fransa'dan Madam Durani Montila, Paris muhabiri olarak görev verilmesi için *Hanımlara Mahsus Gazete'ye* mektupla başvurmuştur.³⁰

26. Kadın kimlikleriyle ilgili olarak bkz. Murad Uraz, *Kadın Şair ve Muharrirlerimiz*, İstanbul, 1941. Bu konuda yayınlanmayı bekleyen önemli bir çalışma için bkz. Fe-rid Ragıp Tuncor, *Kadın Gazetecilerimiz*. Çalışmasından yararlanmama izin verdiği için Ferid Ragıp Tuncor'a teşekkür etmek isterim.

27. Örneğin Bursa'dan gelen mektupta, makalelerin sade bir dille yazılması isteniyordu: "Mektup, Bursa'da", *HMG*, 6 Temmuz 1316, no: 209, s. 5.

28. "Matbaamızda tab' olunarak satılmakta bulunan kitaplar", *HMG*, 24 Mayıs 1317/18 Safer 1319, no: 314, s. 6. "Hanımlara Mahsus Gazete Kütüphanesi", *HMG*, 13 Haziran 1312/13 Muharrem 1314, no: 67, s. 1.

29. Bu konularda bkz. Gülistan İsmet, "İslam Ticarethanesi Meselesi ve Hanımlarımız", *HMG*, 17 Mayıs 1317/11 Safer 1319, no: 310, s. 24. Ahmet Mithat, "Fransa'da Bir Muvaffakiyet-i Nisvaniyye", *HMG*, 1 Kanun-i Sani 1313/20 Şaban 1315, no: 145. MK, "Makale-i Mahsus: Çin'de ve Avrupa'da Hukuk-ı Nisvan", *HMG*, 4 Kanun-i Evvel 1313/21 Recep 1315, no: 141, s. 1-3. Feminist: "Feminizm Havadisi", *HMG*, 30 Teşrin-i Sani 1316, 20 Şaban 1318, no: 291..

30. Dürani Montila, "Efendim" [Mektup], *HMG*, 26 Şubat 1313/17 Şevval 1315, no: 152, s. 3.

Hanımlara Mahsus Gazetenin çıktığı yıl olan 1895'te haftada bir çıkan *Malumat Mecmuası'nın* eki olarak *Hanımlara Mahsus Malumat* adlı 27 sayılık bir başka dergi de yayınlanmıştır. Mehmet Tahir'in müdür olduğu dergide, Fatma Edibe, Nakiye, Naciye şiir; Mihricihan, Leyla Feride, Nadire şarkı; Fahriye, Fahrünnisa, Makbule, Müfide, kadınlara ait çeşitli konuların işlendiği mektuplarla yer almışlardır. *Hanımlara Mahsus Malumat*. Ahmet Rasim, Nazif Sururi, Mehmet Cemal gibi erkekler de kadına ilişkin yazılar yazmışlardır.³¹

1906 yılında bu kez Kırım'da *Tercüman* gazetesinin sahibi İsmail Gasprenski, gazetesine ek olarak bir kadın dergisi çıkarmıştır. Yazı işleri müdürlüğünü kızı Şefika Hanım'ın üstlendiği *Âlem-i Nisvan* adlı bu dergi, Kafkasya'da yaşayan Müslüman kadınlara yöneliktir. Kadınların yaşadıkları kötü koşullar, çözüm önerileriyle birlikte verilmiştir.³²

1908'de ilan edilen II. Meşrutiyetle kadın dergilerinin sayısında da bir patlama yaşanmıştır. 1908'de ilkin *Demet*, ardından *Mehasin*, *Kadın*, yayınlanır. Bunlardan *Kadın* Selanik'te çıkan ilk kadın dergisidir.

Kendini "İlmi, siyasi, hanımlara mahsus haftalık musavver mecmua" olarak tanıtan *Demet'te* yayım amacı şöyle açıklanmıştır: "Emelimiz pek safdır. Kadınlarımızın tenvir-i fikirlerine hizmet etmek, onlara haftada bir kere bir kaç ân~ı edebi ve ilmi imrâr ettirmek istiyoruz. Gazetemiz edebi, ilmi ve siyasidir. Arasıra eğlenceye dair zarif resimler de bulunacak ve mu'assır olan herşey mesleğimiz dahilindedir. Yalnız mesleğimize tevâfuk etmeyen bir şey varsa o da sehaif-i cerâ-idde [gazete sayfalarında] görülecek itirazâta cevab verecektir. Bunun için gazetemizin mündericatını tenkid etmek isteyenlerin fikirlerine yine bizim sahifelerimizin bir ma'kes-i sadık olması arzusunu kariâta izhâr ederiz."³³

31. *Hanımlara Mahsus Malumat*: "Le Malumat pour dames. Edebiyat, ahlak, sanayi ve saireden bahis hanımlara mahsus malumat adıyla çıkan dergi", HTU: C. 72; KEKBM: 1.9.1.'de bulunmaktadır.

32. *Âlem-i Nisvan*: Müslüman Kadınlara hasredilmiş edebi ve tedsrisi resimli mecmua, Sahib-i İmtiyaz: ismail Gasprenski. idare Müdiresi: Şefika Y. Bahçesaraylı Kırım 1906-1910 iki aylık. Derginin 4. sayısı için, bkz. HTU: 81, KEKBM: 1.9.1. (*Âlem-i Nisvan*'daki yazılarda imza görülmez.) "Kafkasya'da Müslime Hanımlar", *Âlem-i Nisvan*, no: 4,24 Mart 1906, s. 49.

33. Fazıl Ahmet ve Celal Sahir, "Kariatımıza", *Demet*, 24 Eylül 1324, no: 2, s. 17. Sahib-i imtiyaz: Hakkı, İstanbul, Başmuharrir: Celal Sahir, Hilal Matbaası, 17 Eylül-29 Teşrin 1.1324. *Demet* 7 sayı çıkmıştır.

Demetin kadın yazılarını nakletmek istediğini vurgulaması, kadınları teşvik edici olmuştur. İlk sayıda hiç kadın yazısına rastlanmazken, sonraki sayılarda kadın imzaları çoğunluktadır. Kadınlar siyasal konularla ilk kez *Demetle* tanışmış, dergide yer alan siyasal makaleler okurlar tarafından ilgi görmüştür.³⁴

Demette Celal Sahir, Enis Avni, Mehmet Akif, Mehmet Emin, Selim Sırrı, Mithat Cemal gibi ünlü erkek yazarların yanısıra, Ulviye (Bint-ül Asım Ulviye), Fatma Müzehher, Halide Salih (Halide Edip), Nigar bint-i Osman, Ruhsan Nevvare, İsmet Hakkı gibi kadın imzaları da yer almıştır.

İsmet Hakkı Hanım, *Demetin* çıkışından önce, dönem gazetelerinden *İkdam'da* görüşlerini yansıtmak fırsatım bulmuş, kadınların artık ikincil konumda kalmak istemediklerini vurgulamıştı: "Bizler şu asrın terakkiyatından ne hisse alacağız? Yine o tepile tepile, eğitile eğitile maziye kaşdı zannettiğimiz üzüntülerle mahrumiyetlere mi münkad olacağız [boyun eğeceğiz]? Hayır hayır artık çok çektik yetişir. Evet, artık bu yeknesak siyah gölgelerde bu bar-ı gaflete, hissiz, mütevekkil katlanmak istemiyoruz....".³⁵

Aynı yazıda "feminizm" kavramını gündeme getirerek mesleki sı-, nırlamalara karşı çıkart, "bizde umumiyyete yakın bir ekseriyet 'antife-minist'dirler. Sanayi-i nefiseden [güzel sanatlar] başka meslekleri kadınlara yakışdırmazlar. Ben bu fikre iştirak edenlerden değilim" diyen İsmet Hakkı, kız okullarına fen derslerinin konulması gereğine dikkat çekmiş, henüz siyasete katılım düzeyinde olmasa da tahsil ve terakkide eşitlik istemiştir. Vurguladığı bir diğer nokta kadınların gazetelere yazı yazmalarınıdır: "Hanımlarımız niçin el'an yazmıyorlar?. Artık istenir ki bunlar da bütün hüviyet-i nisviyeleri ile ortaya atılsınlar. Kendi teklif-gerdeleri olacak bir çok edebi, fenni, ahlaki mesail kar'ilerin en-zar-ı hârisânesi [haris bakışlar] o günde temevvüc etsin".

Kadınlar basın dünyasında kendilerini destekleyen erkek yazarlar bulmuştu; kuşkusuz bu sayı karşı çıkanlar kadar çaplı değildi, ama yine de ümit vericiydi. Ancak kadınların karşılaştığı bir başka sorun, an

34. Yazılarında istibdad meşrutiyet karşılaştırmasına gidilmiştir. Bkz. Server Cemal, "Kızıma", *Demet*, 17 Eylül 1324, no: 1, s. 5. Hakkı Behiç, "Ne Haldeyiz ve Neye Muhtacız?", *Demet*, 15 Teşrin-i Evvel 1324, no: 5, s. 78-80.

35. İsmet Hakkı'nın Selanik'ten yollâğı 4 Ağustos 1324 tarihli yazısı için bkz. İsmet Hakkı, "Ya Biz Ne Olacağız", *İkdam*, 26 Ağustos 1908, no: 5119, s. 1.

ti-feminist kadın yazarlardı. Bu örneklerden biri olan İkbâl Hanım, *İk-dam'da*. İsmet Hakkı Hanım'a hitaben yazdığı yazısında, Kur'ân'daki "erkekler kadınlardan daha üstündür" hükmünü ileri sürerek, İslam kadınlarının feminist olamayacağını belirtiyordu. Kadınların vücutça ve akılca erkeklerden zayıf olduğunu iddia ederek erkeğin üstün olması gerektiğini savunan İkbâl Hanımın görüşlerinde otoriter düşüncenin izlerini görmek mümkündür. Kadın ve erkeğin eşit konumlarda olmasının ailedeki düzeni bozacağı ve karışıklık yaratacağı (Sunucesinde olan İkbâl Hanım, aile düzeni içinde erkeğin üstün olması gerektiğini savunuyordu: "... Rical [erkek] nisvana faik [üstün] olmalıdır. Zira iki müsavi kuvvet bir müsademe-i daimeyi intaç eder [sürekli çatışmayı doğurur]! Hayat-ı ailede kuvve-i hâkime erkeklerle beraber kadınların elinde müsavi bulunursa intizam-ı maişet bozulur! Aile, gaile olur. Bir hane küçük mikyasda [ölçüde] bir mülk demektir! Bir mülkün iki hükümdarı olmayacağı gibi bir hanenin de iki hâkimi bulunamaz!..." İkbâl Hanım, mestureden [örtünme] Ötürü kadınların eğitim, hele yüksek eğitim hakkını istemelerini gereksiz buluyordu:"... Bu talep beyhudedir. Birşey öğrenmekten maksad onu mahalinde sarf etmektir. Halbuki ilmin gerek tabakat-ı âliyesini tahsilde ve gerek o tahsilden bilfiil istifadeye 'meşuriyemiz' daha doğrusu fitrat-ı nisviyetimiz [kadın olarak yaratılış] manidir. Bi-faide olan bir netice için devletin birçok masraflar, külfetler ihtiyar ederek sırf nisâî darülfünunlar ihdas eylemesini temenni bir hayal-i hamdır."³⁶

İsmet Hanım, İkbâl Hanım'ı *İkdam* yerine, o sırada çıkan bir başka yayında, *Demette* yanıtlamıştır. Belki de bu tercih, konuyu bir kadın dergisine taşımak, soruna kadınların dikkatini çekmek açısından bilinçli yapılmıştır.

İsmet Hakkı Hanım, İkbâl Hanım'a hitaben şöyle demiştir: "Bu meselede Osmanlı nisvanını müslim, gayrimüslim diye iki kısma ayırmak mecburiyetini tasdik edemem. Gayrimüslim Osmanlı nisvanı şeh-râh-ı terakki ve maarifde az çok bir yol ta'kib ettikleri için zaten onlardan bahis etmek istemediğim tabii idi. Saha-i terakkide yol alamayan kavim, yalnız bizler, nisvan-ı islamız. Bu da tekrar ederim - hanımefendimizin atlarına mağruren -aleyhimizde bir silah gibi fikirlerimizde taşıdığımız 'antifeminizm' mesleğinden ileri gelir. Şimdiye kadar

36. Keçecizade İkbâl, "Biz de Adam Olacağız", *İkdam*, 1 Eylül 1908, no: 5125, s. 1.

bundan ne zarar görüldü. Fikr-î acizanemce çok, pek çok". İsmet Hakkı Hanım, yaradılış olarak erkeklerin kadınlardan üstün olduğu iddiasını kesinlikle reddediyordu: "İşte acizane tenkid etmek istediğim bir cihet daha! Erkeklerin fitraten aklen, kadınlara rüchanı neden iddia ediliyor? Çünkü onlar daha iyi tahsil ediyor. Zekâyı fitriyyelerini, sanat, fen ile tekmiil ediyorlar. O halde henüz aynı takayyüdü göremeyen kadınları onlardan aşağıdır diye tahkir etmek pek munsifane olamaz zannederim... Madam Küri bugün Sorbon'da ders veriyor. Fransa hukuk, tıp mektepleri erkek kadar kadın talebe sayıyor. Pek beğenilen İngiltere'de de 'Sufrajat'lerin şiddet ve metanetleri pek büyüktür. Bunlar bize aynen göstermiyor mu ki, kadınlar da erkekler kadar terakki ve tealiye müstaidir [kabiliyetli]."³⁷

Kadınların yazıları sadece *İkdam*'la, sınırlı kalmamıştır. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte *Tanın*, *Servet-i Fünun*, *Sabah*, *Millet* gibi İstanbul'da çıkan çeşitli günlük gazetelerde, kadın imzaları vardır.³⁸ Kadınlar buralarda sorunlarını tartışarak, hak talep etmişlerdir.

Eylül 1908 - Kasım 1909 arasında 12 sayı çıkan *Mehasin*, bir kadın dergisi olarak ilk kez renkli ve resimli olarak yayınlanmıştır.³⁹ Celal Sahir, İsmet Hakkı Hanım gibi *Demetten* tanıdığımız imzalar *Me-hasin*'de de karşımıza çıkar. Kadın imzalar arasında Emine Semiye, Münevver Asım, Fatma Sabiha, Şükûfe Nihal, Halide Salih ve Zühre Hanım da göze çarpar. *Mehasin*'de kadınlıkla ilgili çeşitli, konular dile getirildiği gibi, kadınlar için düzenlenen konferans metinleri de yayınlanmıştır.⁴⁰ Çeşitli ülke kadınları tanıtılmış, kadın faaliyetlerinden, derneklerinden bilgiler verilmiştir. Moda, edebiyat, güzel sanatlar, güncel olaylar işlenen diğer konular arasındadır.⁴¹

Mehasin'de dikkat çeken bir diğer özellik, günümüzde olduğu gibi promosyonlara yer vermesidir. Dergiyi daha cazip kılmak, okur sayısını arttırmak için piyango çekilişleri yapılmış, kuponlar verilmiştir.

37. İsmet Hakkı (Selanik 25 Ağustos 1324), "Kadınlarımız ve Maarif, *Demet*, 24 Eylül 1324, no: 2, s. 24-27.

38. Günlük gazetelerde yazılan çıkan kadınların yazı örneklerinden kısa bir özet için bkz. Ömer Sami Coşar, *Atatürk Ansiklopedisi*, c. I-II, s. 59-62.

39. *Mehasin*: Müdür: Asaf Muammer, Muharrir ve mürettib: Mehmet Rauf.

40. Celal Sahir, "Kadınlarımız Hakkında", *Mehasin*, Teşrin-i Evvel 1324, no: 11, s. 757-766.

41. Örneğin kayık yanşan resimleri de verilerek anlatılmıştır: Asaf Muammer, "Moda Kayık Yansı", *Mehasin*, Teşrin-i Evvel 1324, no: 2, s. 109-114.

Renkli ve renksiz resimler *Mehasinin* ilavesi olarak okuyuculara ve rilmiş, bir Myango çekilişi düzenlenmiş, piyangoonun hediyesi olan el mas, Paris'in ünlü kuyumcularından birine yaptırılarak fotoğraflarıyla okuyuculara tanıtılmıştır. Okuyucu sayısında düşüş olunca bu kez içinde konsol saati, yazı takımı, gramofon gibi hediyelerin yer aldığı yeni bir piyango düzenlenmiş, kazanan okuyucuların dergiye ücretsiz abone edileceği belirtilmişti. Dergide verilen kuponlar karşılığında eşya çekilişlerine katılınabileceği, hukuki "sorunların çözümünde derginin avukatına başvurulursa ücrette indirim yapılabilceği de duyurulmuştur

Dergi, okuyuculardan yedi ülkenin en güzel kadınlarının fotoğraflarını seçmelerini istediği bir "güzellik müsabakası", 10 yaşına kadar kız ve erkek çocukların fotoğraflarının gönderilmesinin istendiği bir "yavru müsabakası", kadınlar arasında "elişi müsabakası", hem kadınlar hem de erkekler arasında "yazı müsabakası" da düzenlemiştir.⁴²

Selanik'te çıkan *Kadın*, 26 Ekim 1908-Mayıs 1909 tarihleri arasında 30 sayı olarak yayımlanmıştır.⁴³ *Kadirim* amacı şöyle açıklanmıştır:

"...Evet siyasi, edebi, fenni, ilmi... Risale-i mevkute ve gayr-i mevkute o kadar esrarengiz ve daraltıcı bir noksan vardı: Nisai bir gazete. Öyle nisai bir risale ki: Umuma şamil olsun aristokrasi denilen p mevhum hayat-ı kibârâne-i hayalden, muhayyilat-ı asabiyyeden ve ehem-miyet-i mârizânedden mümkün olduğu kadar uzak bulunsun: Öyle bir nisai risale ki: kulübeden konağa, saraydan fakirhaneye, havâsdan avama, vasfen en ileriye bir nirengi çizerek küçük büyük, düğümlerle yapılmış bir fakir ve malumat ağı gibi muhit-i nisaiyyemizi kaplasın (...) işte bu ehemm ve mutlak vazife-i ictimaiyyeyi ifâya iştirak hevesiyle nâçiz kadın risalesi ilk numarayı vaz' ederek el birliğiyle terakki eylemeye çalışmak için bugünden itibaren arz-ı nisaiyye-i ictihâd eyliyor."⁴⁴

Kadirim yazı kadrosunda dönemin siyaset ve edebiyat alanındaki

42. "Müsabakalarımız", *Mehasin*, Kanun-i Sani 1324, no: 5.

43. *Kadın*: Sahib-i İmtiyaz: Mustafa İbrahim, Müdür: Enis Avni. Selanik, 13 Teş-rin-i Evvel 1324-25 Mayıs 1325. Bkz. HTU: C. 70, BK: 0.160, KEKBM: 1.9.1.

Çeşitli kaynaklarda Selanik'te *Mefharet* isimli bir kadın dergisi yayınlandığı kaydına rastlansa da, İstanbul kütüphanelerinde böyle bir dergi bulunamamıştır.

44. "Ifade-i Mahjîsa", *Kadın*, 13 Teş-rin-i Evvel 1324, no: 1, s. 1-2.

ünlüleri vardı; Abdullah Cevdet, A. Ulvi, Abdülhak Hamid, Mehmet Emin, Celal Sahir, Kazım Nami erkek imzalar olarak dikkat çekerken; Ayşe İsmet, Cavide Peyker, Emine Senliye, Fatma Seniye, Zekiye, Fatma bint-i Haşim, Nakiye, Nigar bint-i Osman dönemin entelektüel kadınları olarak dergiye yazıyorlardı.

Dergide kadınlık konusu eğitim ve toplumsal yaşama katılım gibi çeşitli yönleriyle işlenmiştir. Kadınların uğradıkları haksızlıklar anlatılmış⁴⁵, özellikle Batılı kadınların elde ettikleri haklar açıklanarak⁴⁶, çeşitli ülke kadınlarının durumları hakkında bilgiler verilmiştir.⁴⁷

Bu dergilerden başka II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e dek çoğu kısa ömürlü olsa da pek çok kadın dergisi yayın hayatına girmiştir: *Musavver Kadın*, *Kadın (İstanbul)*, *Kadınlar Dünyası*, *Erkekler Dünyası*, *Güzel Prenses*, *Kadınlık*, *Siyaset*, *Seyyale*, *Hanımlar Âlemi*, *Kadınlar Alemi*, *Kadınlık Hayatı*, *Bilgi Yurdu*, *Işığı*, *Türk Kadını*, *Genç Kadın*, *Kadın Duygusu*, *İnci*, *Diyane*, *Kadınlar Saltanatı*, *Hanım*, *Ev Hocası*, *Firuze*.⁴⁸

Bu dergiler içinde *Kadınlar Dünyası*, kesintilerle de olsa, 1913'ten 1921'e dek çıkma başarısını gösterecektir. Daha sonra ayrıntısıyla incelenecek olan *Kadınlar Dünyası*, tüm bu dergilerden farklı bir konuma sahiptir. Dergi, Osmanlı kadınlarının hak mücadelesini üstlenen "Osmanlı Müdâfaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti"nin yayın organıdır. *Kadınlar Dünyası* gibi *Siyaset* ve *Diyane* de aynı zamanda bir kadın derneğinin yayın organıdır.

45. Toplumsal hayatta kadının uğradığı tecavüzler başlıca şikayetlerdendir. Bu konuda bkz. Zekiye, "Şuun-ı Nisvan: Tramvay Meşhudatı", *Kadın*, 25 Teşrin-i Sani 1324, no: 9, s. 15; Ayşe İsmet, "Feryad", *Kadın*, 23 Şubat 1324, no: 20, s. 10; Zekiye, "Selam-i İhtiram", *Kadın*, 22 Kanun-i Sani 1324, no: 11, s. 5.

46. M. Nermi, "Kadınlık Âleminde: Kadınlar ve Akademi", *Kadın*, 4 Mayıs 1325, no: 27, s. 11-14: Yazıda Fransa'da kadınların akademiye kabul edildiği belirtilir. Baha Tevfik Fransız kadınlarını anlatır: Baha Tevfik, "Fransa'da Kanun-ı Medeni önünde Kadınlar", *Kadın*, no: 8, 1 Kanun-i Evvel 1324, s. 10-11; Baha Tevfik, "Fransa'da Kadının Hukuk-ı Siyasiyesi", *Kadın*, 1 Kanun-i Evvel. 1324, no: 8, s. 16.

47. "İngiliz Kadınları", *Kadın*, 30 Mart 1325, no: 25, s. 12-13. Bir Fransız gazetesinden iktibas edilen yazıda İran kadınları hakkında bilgi veriliyordu: Kazım Nami, "Acem Kadını ve İhtilali", *Kadın*, 8 Kanun-i Evvel 1324, no: 9, s. 13-14.

48. Kadın dergilerinin künyeleri ve hangi kütüphanelerde nasıl bulunacağına ilişkin olarak bkz. *İstanbul Kütüphanelerinde/d Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*, Haz: Zehra Toska, Serpil Çakır, Tülay Gençtürk, Sevim Yılmaz, Selmin Kurç, Gökçen Art, Aynur Demirdirek, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları: 5, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

Ulviye Mevlan'ın çıkardığı *Kadınlar Dünyası*, kadınlar için yeni bir dünya yaratma misyonunu üstlenmiştir. Ulviye Mevlan'ın eşi Rıfat Mevlan'ın yayımladığı *Erkekler Dünyası'nın* amacı ise, "Kadınlar Kıyası ile Erkekler Dünyası'nı tedrici olmakla beraber seri adımlarla birbirine takrib ederek [yaklaştırma] İnsanlar Dünyası'nı. vücuda getir-mek"tir... "Biz dünyada yalnız bir 'insanlar Dünyası' görmek isteriz. Bunun için de kadın, erkek bir seviyede olması, herbir umur ve husus-da müşterek bulunması iktizâ eder. İşte bu maksadın temini için bütün kuvvetimizle çalışacağız. Ümid ederiz ki tâbaka-i münevvere; gençlik bize daima

müzahir bulunacaktır."⁴⁹ .

19 Aralık 1914'te çıkan *Erkekler Dünyâsı* kütüphanelerde tek nüsha olarak mevcuttur. Kapağında "sayfamız kadınlığın kadr ü kıymetini ilim ve fen ve edebin ulviyetini takdir eden münevver Osmanlı gençleri asarına küşadedir" şeklinde ibare yer alır.

Kadınlar Dünyası, kadının hak mücadelesini büyütecek bir araç olarak ele alınmış, her kesimden kadının kendilerini, kendi ifadelerini anlatması hedeflenmiştir. Dergiye *Hanımlara Mahsus Gazete'de* olduğu gibi dönemin entelektüel kadınlarından ziyade, toplumun her kesiminden kadın yazı yazmış, destek vermiştir. Dergi radikal görüşlere sahip olduğu için bazı kadınların, özellikle de dönemin bürokratlarının eş ve kızlarının, tepkisini çekmiştir. Belki de bunun sonucu olarak, dergideki "yazı bekliyoruz" çağrılarına yanıt vermeyen dönemin ünlü kadın entelektüelleri, Yaşar Nezihe dışında suskun kalmıştır.

Kadınlar Dünyası, feminizmi taklit değil, kendi hareketlerini tanımlayıcı bir kelime olarak kullanmayı yeğlerken, 1919'da Muallim Fuad Şükrü'nün sahibi olduğu, müdürlüğünü Süleyman Tevfik'in üstlendiği, *Genç Kadın* dergisi, feminizmi Avrupa kökenli olduğu gerekçesiyle reddetmiştir. Gerekçe şöyle açıklanmıştır: "...Bir İslam ve bilhassa bir Türk kadını, bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman, hele bir Amerikan kadını değildir. Çünkü her kavim ve milletin kendine mahsus harsı, içtimai, dini, siyasi bir takım kuyudu ve ananati vardır ki bunları ihmal etmek pek büyük bir hatadır. İşte bu cihati nazar-ı dikkate almayarak sırf taklit ile iş görmeye çalışmak kadınlık mesailinde terakki değil, tedenniye badi [sebep] olur."⁵⁰

49. "İki Söz", *Erkekler Dünyası*, 6 Kanun-i Sani 1329 (19 Aralık 1914), no: 1.

50. Müdüriyet, "Mesleğimiz", *Genç Kadın*, 4 Kanun-i Sani 1335, no: 1, s. 3.

Yazarların tümünün kadın olduğu, sadece kadınlara açık olan *Kadınlar Dünyası*, bunu derginin önemli bir ilkesi olarak açıklarken, örneğin *Türk Kadını*, gerçek kimliklerini belirtmek koşuluyla sayfalarını kadın ve erkek okuyuculara açtığını, *Kadınlar Dünyası'nın* ilkesini kabul etmediğini ifade etmişti.⁵¹

Sedat Simavi'nin Şubat 1919'de çıkardığı *İnci* dergisinde ise, bir dönem başyazar Emine Semiye olsa da, 160 imzadan ancak 21'i kadınlara aitti.

Bu durumda bir kadın dergisi olan *İnci'de* anlatılan erkeklerin kadınlara ait düşünceleri idi. Bu düşünce, derginin amacını da belirliyor-du. Kadını anne ve ev kadını olarak görmek, bu yolda kadınları mükemmeleştirmeye çalışmak:

"*İnci'yi* eline alacak kari, evvela ruhuna nezahat veren bir güzellik karşısında bulunduğunu hissetsin: Bunun için resimlerine, fevkalade itina ettik. Sonra yazılarında kadının nezih ruhuna rencide edecek şeylerden ictinab ettik. Şiirlerimiz, hikayelerimiz ve mansur parçalarımızın münhasıran kadının ruhunu yükseltecek güzel ve nezih eserler olmasına çalıştık.

"Gazetemiz mündericatında muayyen bir gaye takib ettik. Şimdiye kadar çıkan kadın mecmuaları ya pek ağır başlı yahud pek hafif meşreb oldular. Mecmua sahipleri kadınlığın ihtiyacını düşünmeyerek gazeteyi kendi heveslerine göre tertib ve tanzim ettiler. Halbuki yazılarda bizim rehberimiz kadınlığımızın ihtiyaçları oldu.

"Kadını hayatın başlıca iki sahnesinde görüyoruz. Biri aile hayatı, diğeri umumi hayat. Kadın bu iki sahnede de muvaffak olmak için muavenata ve rehber, muhtacdır. İyi bir aile kadını, evini düzüp süslemesini, sevmeli yuva haline koymasını bilmeli, evinin idaresini yabancı ellere vermemeli, icabında mutfağa girip akşam yemeğini hazır-layabilmelidir.

"Her Türk kadınının, iyi bir valide olması, çocuğunu bizzat ve asri ihtiyaçlara göre terbiye edip büyütmesi, en büyük zarurettir. İşte *İnci* evvela bu ihtiyaca karşılık olmak üzere her nüshasında genç validelere, çocuklarını fenni usullerle nasıl büyütmeleri icab ettiğini, açık ve herkesin anlayabileceği bir lisanla izah edecektir. Bir taraftan da evini idare etmek, yemeğini pişirmek için ne gibi malumata muhtaçsa onları

51. "Muazzez Karielerimizin Yazılan", *Türk Kadını*, 29 Ağustos 1334, no: 8.

da yine açık bir lisanla tedricen vermeğe çalışacaktır.

"Aile kadını olacaklar için böylece rehberlik etmeye çalışırken hayata atılmak mecburiyetinde kalan kadınlarımızı da unutmuyacak, onları da yakından takib ederek kendilerine yardımcı olmaya gayret edecektir.

"İşte *İnci*, böyle saf ve temiz bir emelle ortaya çıkıyor. Karilerinin göstereceği rağbet ve teveccüh onun bu yoldaki mesaisini teşvik edecek ve kadınlarımızın kendilerine layık bir mecmuaya sahip olmalarını temin eyleyeceklerdir."⁵²

İnci'nin devamı olarak çıkan *Yeni İnci'de* kadın imzalan daha da azalacak, dergi bir edebiyat dergisi kimliğine bürünecekti.

Sahibi veya yazı kadrosu kadınlardan oluşan dergilerle, çoğunluğu erkeklerden oluşan dergiler arasında önemli farklar vardı. *Şüküfezar*, *Seyyale*, *Kadınlar Dünyası*, *Siyaset*, *Diyanet* hem sahipleri, hem de yazarları olarak, kadın sesini, kadın düşüncesini veren dergilerdi.

Erkek imzaların çoğunlukta olduğu diğer dergilerde ise, kadınlar erkeklerin gözüyle biçimlendiriliyor, olması istenilen model çerçevesinde açıklanıyordu. Kadınlar her yönüyle inceleniyor, evde, sokakta, hemen her alanda kadınların yaptıkları eleştiriliyor, olması gereken ifade ediliyordu. Bu konuda o denli ileri gidiliyordu ki, genç kızların okudukları romanlardan olumsuz etkilenebilecekleri düşüncesiyle, bu romanların dikkatle gözden geçirilip, uygun görülürse okutulması bile önerilebiliyordu.

Bu dergilerde kadınlar hakkında devrin erkek aydınlarından görüş istendiği de oluyordu. Örneğin 1921'de çıkan *Hanım* dergisi, kadınların serbestliği konusunda Ebuzyiyya Velid'e soru soruyor, "Türk kadınlarının serbestliği umumi ahlaka, milli adetlere ve dini hükümlere ters düşmemelidir, zıtlık yaratmamalıdır" şeklinde bir cevap alıyordu.⁵³

Kadınları ilgilendiren anketlerde de muhatap olarak yalnızca erkekler alınabiliyordu. 1924 yılında çıkan *Süs*, dönemin erkek aydınlarıyla kadınlar hakkında mülakat yapıyordu. Celal Sahir Bey'e sorulan şu sorular, dönemin kadınla ilgili gündemini yansıtmaya açıktır

52. *İnci*, "İnci'yi Niçin Çıkıyoruz?", Şubat 1335, no: 1, s. 2.

53. "Anketlerini: Tevbid-i Efkar Ser-Muharriri Ebuzyiyyaspe Velid Bey ile Yapılmıştır", *Hanım*, Eylül 1337, no: 1, s. 13-15.

54. "Celal Sahir Bey'in Mütaalatı", *Süs*, 21 Temmuz 1339, no: 6, s. 3; 23 Temmuz 1339, no: 7, s. 3.

-Kadınlarımız erkeklere nazaran fikirce ne kadar müterakkidirler-Kadınlarımız erkekler gibi hâkimlik, avukatlık, memurluk, mebusluk edebilir mi? -Feminizm?- Kadınlar Halk Fırkasına dair fikirleriniz?

Kadına ilişkin çeşitli konuların işlendiği kadın dergilerinde Osmanlı kadınları hakkında önemli bilgiler bulmak mümkündür. Bu dergilerde edebiyatla, resimle, tiyatroyla uğraşan kadınların biyografileri, eserleri, faaliyetleri verilmiş, gerek yurtiçi, gerekse yurtdışındaki kadınlar hakkında haberler de yer almıştır. Üstelik bu dergiler kadına ilişkin fotoğraf, giysi modelleri, karikatürler, dernek programları gibi belgeleri de içermektedirler. Hem kadınların görüşlerinin, hem de erkeklerin kadına ilişkin görüşlerinin yer aldığı bu dergilerin her biri ayrı ayrı araştırma konusu edilebilir. Kadınların kendi görüşlerini her yönüyle verme bağlamında bu kitapta *Kadınlar Dünyası* inceleme konusu edilecektir.

Bu bölüm, kadınların önlerine dikilen engelleri sorgulamalarına, cehaletin yol açtığı kadın ve erkek tutuculuğunu vurgulamalarına örnek oluşturması açısından *Kadınlık* dergisinden alınan bir alıntı ile bitirilecektir: Trabzon'dan Nedime Sârâ adlı bir genç kız dergiye yolladığı mektubunda şöyle yazıyordu:

"İlk nüshanızın kısm-ı içtimaisinde -Bizde Kadın Zihniyeti- serlevhası altındaki makaleyi evde biraz seslice okuyordum. - Hanım dünyaya niçin geldiniz? Bu sırada annem de -Bakalım niçin! dedi -Allah'a ibadet, Padişah'a itaat, kocaya hürmet, evladına muhabbet için! Buna annem - 'Acaba' dedi, Daha niçin olabilirmiş? - Tesettür ve adem-i tesettür hakkındaki fikriniz? - Tesettür ne demektir? dedi. -Anneciğim dedim, tesettür örtünmek demektir.

"Tabii tesettürü anlamayan onun cevabını da anlamazdı. Yalnız (kıyamet alâmetleri) kelimesini pek güzel anladı. Çünkü onlar o kelimeyi hergün kullanıyorlardı. Evvelâ bir kelime-i şehâdet, ondan sonra da 'of dünya bozuldu, herkes fesâd oldu.' Kıyamet alâmeti onların vird-i zebanıdır [diline dolama]. Öyle uzağa ne hacet ben evde kitap okurken büyük validem -kızlar da okur mu imiş? Ey gidi hiç unutmam ben küçükken hattat amcam birşey yazıyordu, yanma sokuldum, ne olurdu ben de yazıp okuyabilseydim dedim de o rahmetli kızdı, gözlüğünü çıkardı ve kendi kendine düşünerek 'of işte kıyamet alâmeti' dedi. Bütün bunları büyük validem asabi bir adetâ bir nefesde söylüyor ve artık kendi muhakemesini yürüterek davasını isbât zımmı-

na kalkışdı ve geniş bir nefes aldıktan sonra ilave etti, - A yavrum bak, bu kadarcık şey de kıyamet alâmeti imiş, ya şimdi demek kıyamet geldi...

"Bunlar böyle kâh kıyameti getirip kâh uzaklaştırıyorlardı. Artık dinlemekten usandım, kalkdım muhibbelerimden biriyle görüşmek için izin istedim. - Haydin namusunla git, mezuniyetini aldım.

"Bugün de tahassusatımı size bildirmek için merak ediyordum, nihayet şuracığa bir iki söz karalayabildim.

"Evet bizim kadınlığımız henüz, hal-i ibtidâidedir. O eski kafalar, o eski düşünceler aramızdan ne zaman çıkacak. Bizdeki kadınlığın tarz-ı tefekkürü o kadar basit, o kadar mahduddur ki hemen iki kelime ile ifade olunabilir. Bizi işgal eden şey yalnız erkeklerden kaçınmak -Sami Bey'in istediği gibi- onlara görünmemektir-. Pencereinden bakarken kazara bir erkek bizi görürse artık validelerimizle işimiz var, bizde izzet-i nefis kalmaz, erkekler dokunurlar, bizde haysiyet kalmaz; onu mahvederler, bizde namus kalmaz. Onu ref ederler. O kadar taarruz, o kadar hiddet neden ? Bir erkek -onların tâbirince- bir namahrem bizi görmüş.

"Ah! Sami Bey erkekjpdüğü halde kadınlık hakkındaki makalesini yazarken -Allah ömürler versin- pek' ziyade yaşlı bulunan büyük validesinin onu tenkid ettiğini söylüyor. Ve bunda da teessüf ediyor. Haydi diyelim ki o ihtiyardır, ya ben makaleyi yazarken henüz otuz, kırk yaşında kadar olan validemin yanıma gelip bana yaptıklarını yazarsam güler misiniz, ağlar mısınız? İstihzâh-ı keyfiyet etti, anlatmadım. Elimden kâğıdı aldı, çektir, yırttı ve bir daha böyle edepsizlik yapmamamı da tenbih etti.- Demek ki kadınlar da erkeklerin işine karışmış, dedi. Eminim ki *KadmlıKm* muharriresinin bir kadın olduğunu bilseydi... Gazeteyi de yırtar atar idi. İşte bizdeki kadın hissi..."⁵⁵

55. Nedime Sârâ, "Trabzon'dan Bir Mektub: Kadınlık Gazetesi'ne", *Kadınlık*, 3 Nisan 1330/1914, no: 5, s. 15-16.

Feminism and Feminist History-Writing in Turkey: The Discovery of Ottoman Feminism

Serpil Çakır

ABSTRACT

The formation of a feminist consciousness and memory in Turkey coincided with a historical period in which both social movements and academic studies proliferated. Towards the end of the 1980s, the increasing number of women's organisations and publications began to impact upon both the feminist movement and academic research in the area of women's studies. This, combined with the expansion of the civil societal realm, has resulted in many topics and issues related to women becoming part of the public discussion, thereby contributing to the development of a new feminist consciousness. This article discusses the impact of the work in the field of women's history and the ensuing discovery of an Ottoman feminism on the formation of such a feminist consciousness and memory in Turkey.

KEYWORDS: Ottoman Feminism, Turkish Nationalist Modernisation, Feminist History-Writing.

Introduction

In Turkey, it was only in the 1980s that we were able to discover the early roots of women's organised struggle for emancipation. There are various reasons why it took so long for us to become aware of this early-twentieth-century struggle, which was quite animated. The women's movement and feminist historical research played a significant role in this discovery. The attempts, both in academic and non-academic feminist circles and in various branches of feminism, led to the discovery of a feminist past that had not been part of women's consciousness in Turkey before. That is, women's struggles during the late imperial period (1869–1923) were revealed and named as 'Ottoman feminism' for the first time within a feminist political discourse. *aspasia* Volume 1, 2007: 61–83

This new interest in the past made it possible for the voices of prominent women of the earlier generations to be heard.

In this article, I will explore the reasons for the previous lack of knowledge about the early history of the women's movement in Turkey. I will emphasise the interesting history of that movement, and will discuss developments that transformed previously accepted historical discourses as well as the effects of this new historiography. In particular, I will look at the impact of the discovery of 'Ottoman feminism' on women's positioning within the history of modernisation and the writing of that history in Turkey. First, I will discuss the role of women in Ottoman-Turkish modernisation and summarise the political discussions related to women in different phases of the history of the Turkish Republic (i.e. from 1923). In part two, I will summarise the main trends of Ottoman modernist thought in order to comprehend the intellectual impact of Ottoman feminism. In the section about the Ottoman women's movement, I will look at the various dimensions of the debates and methods of struggle of Ottoman women, focusing on these women's own voices. Perhaps the reason why we have discovered our history so late in time arises from certain methodological problems. In the last section, I attempt to discuss the basic problems of feminist historiography in Turkey.

Modernisation in Turkey and the Significance of Ottoman Feminism

The roots of modernisation in Turkey are located in the final period of the Ottoman Empire (1839–1918). Ottoman and Turkish reformers resemble French Jacobins in that they were centralist, authoritarian, and insistent with regard to realising the ideals of the Enlightenment.¹ The most distinctive character of the Republic is that it separated nationalism from Islam, and went even further to undertake a process of modernisation and secularisation. The founders of the Turkish Republic, led by Kemal Atatürk, went far beyond the Young Turk dreams of Empire with their reforms that abolished and transformed the Islamic Ottoman institutions. The legal and institutional reforms of the Kemalist period aimed to establish a secular, national political order in a Muslim society.²

The Republican reforms brought about important changes and transformations in women's status and led them to enter the public sphere in large numbers. However, women themselves were active agents in this process as well, something that we, as women of late-twentieth-century Turkey, were for a long time unaware of. Historical studies that revealed the existence of Ottoman feminism changed the official approach concerning the role of women in the history of Turkish modernisation, which had previously argued that women were granted their rights by the Republican Regime without having fought for these rights themselves. Praising Kemalist reforms, this andocentric discourse designated Atatürk as the sole emancipator of Turkish women.³ The uncovering of women's struggles during the Ottoman past, however, showed that women were not only granted rights from above but also actively fought for them.

For feminist academics, the study of this historical process also enabled a critical reviewing of the authoritarian aspects of the Kemalist regime and Turkish modernisa

tion. Şirin Tekeli, a political scientist and activist in the feminist movement of the 1980s, was a path-breaking figure in challenging the established Kemalist discourse. Tekeli argued that the achievement of women's right to vote in municipal elections (1930) and in national elections (1934) was meant to be a sign of democratisation in Turkey under the Single Party Regime, in contrast to the fascist regimes in Italy and Germany.⁴ This vein of argument was the outcome of an emerging feminist viewpoint in the 1980s, when women's situation started to be questioned from women's point of view, within the framework of a feminist discourse independent of other political discourses, including not only the official ideological discourse of Kemalism, but various leftist discourses as well.

Within this new feminist movement, themes such as women's bodies, violence against women, and sexuality emerged and activists began to look at women's issues with a special focus on the common experience of oppression under the patriarchal system.⁵ The emergence of an independent women's movement also kindled a new outlook for women in the areas of history, religion, state, and politics. Thus, Nükhet Sirman came to define the women's movement of the 1980s as a reaction against the Kemalist regime and the limitations of state feminism inspired by Kemalism.⁶

The questioning of Turkish nationalist modernisation came as an unwelcome shock to the women of earlier generations, who had been brought up within and had therefore internalised the official ideology of the Kemalist regime. The Republic had abolished the religious segregation practices and granted women new civil and political rights, thereby transforming the accepted practices of female-male interaction and providing women with the opportunity to realise their own potential, and increasing their awareness of their own contributions to the social realm. All of this served to imbue women with a new sense of self-confidence and self-awareness, especially educated and/or professional women. Kemalist socialisation had rendered these women deeply thankful for the Republican reforms and instilled in them a deep devotion to the country. Turkish middle-class women in particular adopted these new roles with an enthusiasm that Durakbaşa describes as 'Kemalist female identity'.⁷ While some writers have argued that women functioned as pawns in this process, to treat women in the early Republican women's movement as mere pawns may lead to disregarding or underestimating women as subjects capable of making history.⁸

Nermin Abadan-Unat, a pioneering political scientist and academic who had herself benefited from the early Republican reforms, objected to the criticisms concerning the authoritarian character of the Republic. In 1935, at the age of fourteen, she had left her Viennese mother in Budapest to stay with her late father's family in Izmir. According to Abadan, this move was based on a conscious decision to adopt the budding Republic of Turkey as her homeland, largely influenced by the egalitarian treatment—and thus free education—of women in accordance with the official modernisation ideology. Both in her articles⁹ and in her autobiographical account, *Kum Saatini İzlerken* (Watching the sandglass),¹⁰ Abadan relates the positive changes that the Republic affected in her life, and her attitude can be said to reflect the reaction of the first generation of Kemalist women.¹¹ These women felt themselves empowered by the Republican state and therefore thought it unfair to criticise that early period of modernisation, as do many contemporary Kemalist women today.

The political scientist Yeşim Arat has asked how we can explain that a young generation of women has come to the fore with substantial criticisms of Atatürk and his authoritarian Republic—in clear opposition and challenge to previous generations who revered, and indeed felt deeply grateful to, Atatürk and his Republic. Arat concludes that the post-1980s women's movement identified itself with demands for freedom and critical distance from the state as an important contribution to the development of the modernisation project in Turkey.¹² Arat shows that the first women to take part in the political arena, that is, in 1935, were usually backed by their fathers in this regard; however, at the same time these 'daughters of the Republic' still experienced various restrictions imposed by the patriarchal order.¹³ As Ayşe Durakbaşa has demonstrated in her study on Kemalist female identity, Kemalist fathers tried to bring up their daughters as exemplary Republican women and gave their full support to ensure their daughters' education and public visibility. At the same time, however, these same men continued to enforce the traditional moral codes in the family, demanding that their daughters 'symbolically veil' their sexuality and behave in an extremely modest manner in their social conduct with men.¹⁴ Thus, while daughters could become somewhat emancipated with the help of their Kemalist-modernist fathers, such emancipation was not allowed for mothers and wives.¹⁵ Because the modernisation ideology designed by men sought to depict and limit the ideal wives and comrades for the new man in accordance with a male modernist outlook, Kemalist Republican ideology entailed a politics of 'degendering' and a 'regendering' in this process.¹⁶ As Deniz Kandiyoti puts it, Turkish women were now 'emancipated but not liberated'.¹⁷ Indeed, there was little difference between the traditionalist and the modernist pattern with respect to gender roles.¹⁸ The so-called 'new men' (citizens and modern husband-fathers) of the Turkish Republic bore a great resemblance to the old insofar as their regulating, patronising character was concerned. The 'new woman', meanwhile, was expected to devote her entire being to others and to faithfully observe her duties within the family and society.¹⁹

Drawing upon this observation, Fatmagül Bertay points out the continuities between the Ottoman Empire and the new Republic, thereby crystallising the continuity of patriarchy, albeit in a seemingly secular form. Bertay maintains that the modernist male founders of the Republic sought an alliance with their sisters as they reacted against traditional authority, that is, the authority of the father and the Sultan. Women supported their 'nationalist brothers' in the hope of becoming equal citizens. However, this alliance was problematic insofar as the 'modernist brothers' stopped short of granting full rights to women, seeking to restrict them within traditional gender roles. Bertay draws attention to a superseding patriarchal tradition that goes beyond religious discourse and practice, and which reduces women to secondary citizenship status.²⁰ Such a patronising attitude maintains the subservience of women in the social, educational, economic, and especially sexual domains, all of which continue to be regulated by traditional codes of honour. Here, Bertay sees an interesting ongoing alliance between male Islamists and Westernists—both on the right and the left—and maintains that Islamic patriarchy was replaced by nation-state patriarchy.²¹ Just as traditional gender roles were largely maintained despite the transition to the Republic nation-state, so too was women's role in the political sphere defined and dictated by the patriarchal reformers.

Studies revealing the limitations actively imposed by Kemalist reformers within the framework of women's so-called emancipation began to be published in the late 1980s. An early example is the work of Zafer Toprak, a male historian, who drew attention to documents concerning the banning of the Women's Republican Party, which was founded on 15 June 1923, months before the People's Republican Party, and other documents related to the twelfth Congress of the International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship, held in Istanbul in 1935.²² Such findings indicate that women started a struggle for political rights immediately after the foundation of the Republic. Nezihe Muhittin, a prominent figure in this early women's movement and publisher of the journal *Kadın Yolu* (Women's way), and her friends sought to establish a political party called *Kadınlar Halk Fırkası* (The Women's People's Party).²³ However, their demands were rejected on the grounds that the Constitution then only gave men the right to vote. The women were therefore advised to found an 'association' rather than a party. Yet the *Türk Kadınlar Birliği* (Turkish Women's Association) eventually faced the same fate and, although not directly shut down, it was successfully pressured to terminate its existence by the Single-Party regime after it hosted the 1935 Congress of the International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship, on the grounds that its mission was fulfilled.²⁴

The rediscovery of publications of this period, such as *Kadın Yolu*, which reveal women's experiences within the framework of their struggle for rights in the early Republican period, encouraged a re-questioning of the relationship between women and the Kemalist Regime. In my book, *Osmanlı Kadın Hareketi* (The Ottoman women's movement), I argue that Turkish women were not only the objects of national politics but also active subjects in the struggle for emancipation.²⁵ I illustrate this point by tracing Ottoman feminism in women's journals, organisations, discourses, and activities of the historical epoch of transformation in the Ottoman polity and society, especially in the Second Constitutional Period (1908–18). Such research, based upon original Ottoman sources, provided the impetus for the construction of a feminist memory and transformed the dominant official discourse, which had claimed that the achievement of women's rights was due to the legal arrangements realised within the framework of the Republican reforms. Once women's struggles during the Ottoman period had been brought to light, academics began to devote more attention to the study of the women's movement during this period, and the number of such studies increased in number.²⁶ They focused upon women's magazines and associations, and on more prominent women of the time. Another important development was the publication of a bibliographical study on Ottoman women's periodicals listing the names of writers and titles of articles published in these periodicals, which has come to be widely used by researchers as a primary source.²⁷

As a result of these efforts, we not only know about women whom we had never heard of before but have also learned that those women whom we did know about actually have different stories than those conveyed by the official discourse. Biographies written in old Ottoman script have been published with the new/Latin script²⁸ and prominent women have been discovered.²⁹ The fact that a women's movement existed before the Republican reforms meant that a feminist consciousness could be recovered based on the stories of women who fought for social ideals and identities.

Ayşe Durakbaşa presents a critical evaluation of Turkish modernisation from a feminist point of view, focusing on a prominent woman, Halide Edib Adıvar, who participated in the Turkish Revolution. Durakbaşa tries to show how Edib simultaneously internalised and criticised the modernist discourses of the day.³⁰ Yaprak Zihnioğlu, meanwhile, focuses on Nezihe Muhittin and women's attempts at political organisation in the early Republican period, which was suppressed by the authoritarian Single Party politics, leading Zihnioğlu to call that revolutionary period a 'Revolution without Women'.³¹ In her study on Girls' Institutions (Kız Enstitüleri), Elif Akşit reveals that even though the roles imposed on or expected from women changed during the transition from the Ottoman Empire to the Turkish Republic, the dichotomy with regard to gender identities has remained the same.³²

The feminist awakening of the post-1980s included a critical questioning of gender roles and sexist moral codes not only within the framework of the nationalist ideology but also within that of the leftist ideology. Women in socialist groups and parties had been discussing 'the woman question' within the framework of oppression of the working class, perceiving socialism as the solution for women's problems. Sabiha Sertel³³ had expressed such socialist views in the 1930s; and they were later adopted and disseminated by the İlerici Kadınlar Derneği (Progressive Women's Association), founded in 1975.³⁴ This Association would reach a membership of fifteen thousand and publish a journal called Kadınların Sesi (Women's voice), before being closed down in the aftermath of the 1980 military intervention. It was only after the coup d'état that women who were active in the leftist movement felt the need to criticise their comrades, realising that the left, which was supposed to be egalitarian towards women, nevertheless excluded them from decision-making positions and therefore failed to break with the existing patriarchal gender codes and relations.³⁵

Another important ideological transformation in the 1990s was the changing interpretation of religion and its influence on women, leading to the view that religion did not always have a restricting impact on women. Berktaş and Aynur İlyasoğlu, for example, showed that women could express their discontent via religion and use it as a means to resist the limitations of their sex status.³⁶ Women authors who wrote from the standpoint of practising Muslims, such as Cihan Aktaş,³⁷ brought forward issues related to women's religious practices and freedom of attire according to Islamic principles in their criticisms of secular modernisation in Turkey. Secular women academics, such as Kandiyoti,³⁸ Nilüfer Göle, Feride Acar, and Ayşe Saktanber, discussed the issues of Islamic revivalism and women's rights.³⁹

The social history of Turkish modernisation was also evaluated from feminist perspectives and new topics and themes emerged in the process. Ferhunde Özbay studied a particular type of 'service', the work of domestic servants, raised as members of the household, and its meaning during various phases of modernisation.⁴⁰ Turkish modernisation was considered for the first time from the perspective of citizenship, militarism, and gender, as for example in the work of Ayşegül Altınay who discussed the militarisation of gender and national identity through Sabiha Gökçen, Atatürk's adopted daughter, as the 'world's first woman combat pilot. Ayşe Gül Altınay has revealed that all arenas of public mobility, including defence of the homeland, were opened up to women, albeit within certain limitations.⁴¹

To summarise, the significance of the 1990s was the growing volume of feminist academic research and feminist historical studies in which different ways of silencing and avoiding acknowledgement of women's presence in history were revealed and the discovery of an Ottoman feminist past enabled Turkish women to construct a feminist memory for themselves. The new research showed that women's role within the process of Turkish modernisation was very different from what the official discourse had led us to believe. The revelation that women had actually been active agents in this dual process of nationalisation and modernisation served to shake the very foundations of the previously accepted official history.

The Ideological Climate of Ottoman Feminism

Motherhood and women's role in socialisation were central themes in nation-building ideologies and the related social projects throughout the nineteenth and early twentieth centuries. Women's traditional roles were re-emphasised in the nationalist ideology and the programs of social engineering became loaded with new meanings. Women's bodies and fertility were subject to rational checks and controls within various pro-natalist or population planning policies of modern nation-states. Family was designated as the moral unit of society and the domestic division of labour between the sexes was designed according to traditional gender roles, with the husband as breadwinner and the wife assigned the domestic chores of a housewife.⁴² These ideas were stated both in the modernist discourses of the late Ottoman period and later in Turkish nationalism. In all the trends of nineteenth-century Ottoman thought, namely Westernism, Islamism, and Turkism,⁴³ women were at the centre of social projects as objects of modernisation. But one should be aware that these modernising men were keen to keep women within the boundaries of their own image of womanhood, which did not go beyond the traditional. Meanwhile, issues about gender relations were at the centre of the ideological conflict between the reformists and the traditionalists.⁴⁴

A common trend during this period was the emphasis on women's domestic roles as mothers and wives. Ahmet Rıza, an intellectual bureaucrat of the time, stated: 'A woman should seek freedom in order to fulfil her duties as a mother as best she can'.⁴⁵ Abdullah Cevdet, a prominent spokesman of Western views, maintained that any action or development that would inhibit motherly duties would have bad consequences for women and society in general: 'The most important duty for women, materially, or spiritually considered, with its most exalted meaning, is to become a mother. Any neglect of this obligation will consequently cause destruction for both women and society'.⁴⁶ Islamists argued that women should behave in accordance with what they claimed was the very reason for women's creation, that is, they should use their birth-giving qualities to reproduce and raise future generations. Musa Kazım, an Islamicist ideologue, said: 'Women were created for the purpose of giving birth to children and raising them for a certain period of time'.⁴⁷ However, as elsewhere, women's rights activists in the Ottoman Empire were quick to use this reasoning to argue for their rights as 'the mothers of the nation'.

Turkish nationalism gradually became dominant in the second Constitutional Period (1908–18) and, after the establishment of the Republic, it was this nationalist ideology that defined the framework of modern ideology that in turn defined the framework of modern femininity and masculinity in the Republic.⁴⁸ Women's rights were therefore defended not as individual rights, but as a matter of development and social progress. Social development was directly related to the improvement of women's social status. Modernist men criticised the patriarchal family and society as they advocated women's rights and questioned the limitations of patriarchy on their masculine identities. Male modernists, while complaining about their lack of rights due to paternal pressure, benefited from women's grievances. They criticised women's lack of education, their life, and their powerlessness regarding divorce. They also complained about arranged marriages and being bound to 'incompetent' women who provided no intellectual friendship.⁴⁹ Although their support for women's rights was based on their desire and efforts to fashion proper wives for themselves, these male reformers' emphasis on equality contributed to Ottoman feminism nonetheless.

In this context, there was an attempt to reconcile modernity with Islam as well as a quest for a tradition harking back to the pre-Islamic origins of the Turkish nation. Westernism and Turkish nationalism were merged to some extent by Ziya Gökalp (1876–1924), who could be considered the ideologue of the Republic. Durkheim's sociological views about division of labour and organic solidarity in a modern society were influential in Gökalp's formulation of a nation based on a corporatist integration that negated class differences. Within such a sociological framework, he re-emphasised sexual equality and other democratic cultural characteristics among the ancient Turks, in their Asiatic, nomadic, pre-Islamic origins, thereby claiming these as components of authentic Turkish culture and Turkish nationalism.⁵⁰

The Ottoman Women's Movement

'To wake up, to see, and to demand' are three verbs that Ottoman women used to describe their movement.⁵¹ Since the late nineteenth century, along with the processes of change and progress in different areas of the Ottoman world, women brought their demands for rights and freedom to the fore. They began to express themselves in society and to create an agenda and awareness regarding their own rights in the public opinion. They created journals and associations in order to discuss their problems and propose solutions. While journals helped to amplify their voices, the associations helped to transform their individual claims into socially organised demands.

It was intellectual men of the time who started women's journals,⁵² as participation of women in the social and political spheres was limited. *Terakki-i Muhaderat* (The progress of Muslim women), published in 1869, was the first journal dedicated to women's issues. However, women soon began to fully enjoy the benefits of this new area and to publish their own journals. Many more followed, with nearly forty journals having been published before 1923.⁵³ A few examples can serve to illustrate the ideological and social characteristics of the time. *Hanımlara Mahsus Gazete* (The ladies' journal)—published by a man, İbnül Hakkı Mehmet Tahir, but with female contribu

tors, Makbule Leman, Nigar Osman, Fatma Şadiye—was significant in that it introduced works by women writers such as Fatma Aliye Hanım and Şair Nigar Hanım and gives us a window onto the views of modernist male intellectuals of that period. Among the Ottoman women's journals, Hanımlara Mahsus Gazete had the longest life span, existing from August 1895 until 1908. The journal's goal was expressed as follows:

Our task is quite vast. If we must summarise it in a few words, we would say: to contribute to increasing the breadth of ladies' knowledge in every way; to be the mirror reflecting the opinions of women poets and writers, or in other words, to display the innate abilities of Ottoman women through the publication of their works.⁵⁴

Fatma Aliye Hanım, one of the columnists in these journals and a leading intellectual woman of the period, expressed her views regarding the existence of women's history and women's need to be aware of that history and develop a consciousness of their own.⁵⁵ The nationalist ideology dominant in Hanımlara Mahsus Gazete was later reflected in the publishing principle of İnci (Pearl), a journal for women published and edited by men:

A good housewife should know how to organise the household, and provide for a clean and cosy home. She should be a good mother and bring up her child according to the needs of the modern era. We are publishing İnci in order to equip women with the necessary knowledge regarding household management, cooking, and the like.⁵⁶

Kadınlar Dünyası (Women's world), an illustrated journal published only by women between 17 April 1913 and 21 May 1921, deserves special attention here. The name of this journal was chosen to reflect the need to create a world for women, and an agenda was created based upon this goal. Published daily for the first hundred issues, and weekly thereafter, Kadınlar Dünyası was the voice of an independent women's movement and the most radical of the Ottoman women's journals, in that it did not allow male writers to write in its columns: 'Until our rights are recognised in public law, until men and women are equal in every profession, Kadınlar Dünyası will not welcome men in its pages'. In addition, the editors of this journal claimed, that it would be more helpful if the men interested in furthering women's status would write in men's newspapers that otherwise devoted no attention to women's issues.⁵⁷ In fact, this was the journal's basic principle. Its goal was 'to defend the rights and interests of womanhood'. These principles were included on its cover, which proclaimed that it 'defends the legal rights and advantages of women without discrimination against sex or religion'. This goal took on a more concrete form when the women who had come together to produce the periodical formed their own association, which was also named after these principles.

Unlike Hanımlara Mahsus Gazete, whose writers were elite intellectual and literary women of the time, Kadınlar Dünyası published articles written by, and received the support of women from every segment of society. Another distinguishing aspect of

Kadınlar Dünyası was its four-page supplement in French during the issues 121 to 128. According to the journal, a 'new woman' had to be created not only ideologically, but physically as well, so that her appearance complied with the structure of the modernising society.⁵⁸ The main difference between Kadınlar Dünyası and today's journals is that it published many readers' letters and thereby created an agenda of its own by addressing the issues discussed in such letters.

Kadınlar Dünyası was owned by a woman, Ulviye Mevlan,⁵⁹ had an editorial board comprised solely of women, and was even printed by women. This trend, however, had a predecessor: the journal Şüküfezar (Garden of flowers), which unfortunately survived for only four issues in 1886. A quote from the first issue of that journal summarises its mission: 'We, a group that has long been humiliated by men for being "long haired and short brained", will try to prove that we are in fact just the opposite. We will insist that it is possible and correct to work without preferring men to women, or women to men'.⁶⁰

It is possible to find out how the women's movement was defined at the time by looking through the articles and letters of these journals, especially Kadınlar Dünyası. For example, women were obviously extremely determined to change their lives:

Recently Ottoman womanhood proved that it has a soul and that it exists. We hear its sighs and moans everyday. It says: 'We exist, we have awoken, we shall rise, now rise and show us the way'. We see this motivation in all sections of womanhood. We now believe that our life is not a good one. From now on, women are not going to live this way, and they cannot live this way. You can be absolutely sure of this.⁶¹

Ottoman women were frequently accused of imitating the West.⁶² However, they responded by saying that no matter where in the world they were, women faced the same basic problems. They viewed 'the woman question' as a universal issue and therefore underscored that women's resistance might, of course, be similar. They also insisted that resolving women's problems be taken seriously, and that the woman problem be considered the most important issue of the age:

If what we want and what we will do resemble their [western women's] demands and actions, this should not lead to the conclusion that we are imitating them. This issue, the woman question, should be the number one priority in the new minds, minds of correct reasoning, bred by this century.⁶³

Once they had identified the common denominators, that is, the universality of the women's movement and stated that they would follow the path it laid out, they emphasised their awareness of living in a particular society and culture, and that they would not neglect these factors in their actions. 'We Ottoman women would like to become part of this movement, which has been started for all women by our sisters, the women of this world; however, as we proceed down the path that this movement has carved out, we shall remain within the boundaries of our own traditions and manners'.⁶⁴ Significantly, 'feminism' was accepted as the watchword of this movement:

There are many important things (such as the telegraph, automobile, or boat) that exist in every country, yet not every language has a word or even a translation for them. Therefore we do not need the words *nisailik* (womanishness) or *nisaiyun* (womanhood). We prefer to use the word 'feminism' (feminizm) as it is. What harm can one more foreign word do to our language? For the existence and necessity of feminism cannot be denied.⁶⁵

The women were also aware that they were being excluded from those practices associated with the notions of equality and freedom, ideas that then burgeoned in the intellectual world of men. Not only did men not want to give women the same political rights that they demanded for themselves, they were reluctant to grant women even their human rights.

Yes, although men appear to be such freedom-lovers, they are in fact nothing but small dictators. Even while they drenched the continents in blood, all the while calling out, 'Liberty! Liberty!', they were blind to the universe of women, which was greater and more important than theirs. They abstained from granting women even their human rights, let alone their political rights.⁶⁶

Women expressed their reactions to the fifth anniversary of the 1908 Constitution on 10 July 1913 by calling it the 'National Day of Men', a clear example of their gender-conscious response to their lack of political and social rights.⁶⁷ In their quest to define their self-identity, they criticised the ideology of the nation-state and claimed that its basis was paternal:

On 10 July, our men got their rights of rulership, their civil and human rights. They fully realised that they were human beings. ... Ooh womanhood! Will you still remain in that benighted state? You, too, have a light, a right, and humanity; will it not be acknowledged? Womanhood! When will you see and realise that you are you? When will you, too, live freely? When will your rights have been accepted among public rights? You are the mother of this people [millet] that blesses and honours liberty. Will you continue to be the slave of customs, bigotry, and ignorance? You, too, are human beings; you, too, have rights! Women, women! Liberty was not given to our men, they took it by force. It is said that rights are not given but taken. ... We, women, also demand our own natural and civil rights. If they do not give them to us, then we, too, shall take them by force! *Vive la Liberté!*⁶⁸

The awareness of this situation would lead to a new consciousness, as expressed in the periodical *Kadınlar Dünyası*: only women themselves could solve their own problems:

Yes, some of the Ottoman men defend us Ottoman women. We see that and we thank them. However, we Ottoman women have our own ways and manners, and male writers can understand neither this, nor our psychology. Let them please leave us alone and not make toys for their dreams out of us. We can defend our rights by our own efforts.⁶⁹

It was in this aim that women started a movement, first on the individual and later on a social level. This movement aimed to create both a new social structure, including all of its inherent components such as intra-personal relations, lifestyle, and values, and also a new type of woman who would thrive within this new social structure.

The issues addressed by women's organisations attest to the dual character of the Ottoman women's movement: On the one hand, the women grappled with national issues, such as solving economic problems, bolstering the national economy, and promoting the consumption of domestic products, and on the other, they dealt with issues specific to women.⁷⁰ The lack of educational institutions for women pushed them to open schools themselves.⁷¹ Some organisations focused solely on the issue of educating women, such as Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği (Association for the Protection of Ottoman Turkish Ladies) and Bıçkı Yurdu (School for Seamstresses). Others also aimed at raising women's consciousness by holding conferences.⁷² Women also established associations that supported their participation in business life and their ability to earn their own livelihood, as well as philanthropic associations that aimed at healing the wounds of the Balkan Wars (1912–13), which especially affected women and children.

Kadınlar Dünyası, mentioned above, was the official journal of the Osmanlı Mudafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti (Association for the Defence of the Rights of Ottoman Women), founded in 1913.⁷³ This Association distinguished itself by means of various activities, such as symbolic demonstrations of women's courage, like flying in a plane, and organising an action whereby association members entered a post office en masse to mark the beginning of their struggle for Muslim women's right to enter public offices. They established a place of business for seamstresses in order to emphasise the importance of women's economic independence and they also made attempts to modernise women's dress. Moreover, included in their program was an article concerning women's participation in politics.⁷⁴ All these activities inspired Grace Ellison from *The Times* and Odette Feldman from the *Berliner Tageblatt* to come to Istanbul to inform the public of their own respective countries about the Ottoman women's movement.⁷⁵

The flexible structure of the Ottoman empire allowed women of various ethnic backgrounds to organise amongst themselves as well, in the form of organisations such as Beyoğlu Rum Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi (Beyoglu Greek Beneficial Association of Women), Türk ve Ermeni Kadınlar İttihat Cemiyet-i Hayriyesi (Beneficial Union of Turkish and Armenian Women), Kürt Kadınları Teali Cemiyeti (Association for the Elevation of Kurdish Women), and the Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti (Association for Mutual Co-operation Amongst Circassian Women).⁷⁶ However, the establishment of the Republic eradicated this flexible structure, and this state of affairs impacted upon the women's movement as well. Organisations of ethnic minorities were frowned upon in Republican Turkey, whose state structure was predominantly shaped by Turkish nationalism up until recently.

Another example of the new consciousness were the lectures that expressed women's demands. In 1911, for example, during one of her lectures in a mansion in Istanbul, Fatma Nesibe drew attention to the importance of organising the masses for the women's struggle: 'Today we are 300, ladies? Yes. We started with 300, but tomorrow we will be 3000 for

sure, and the day after, 6000. Finally, one day we will start the lecture with all women in attendance'.⁷⁷

Considering the ideological currents of the time, the women's movement cannot claim to be purely feminist. Women, too, were affected by the winds of political nationalist ideology, which, in turn, legitimised women's struggle for their rights. Nationalists accepted that women's status had to be improved because of women's duty to bring up future generations. The formation of a 'national family' and modernisation of the nation would only be possible if women were granted their rights. The argument that claimed full citizenship could only be granted to those who fulfilled their military service elicited a firm response from women: 'Women can be soldiers when the motherland is in need'. And after all, they claimed, women should have been granted rights even before men, because they were the 'mothers of civilisation', for it was they who taught children civilised manners.⁷⁸

Contemporary Feminist History-Writing in Turkey

Feminist historical studies have shown that women struggled to overcome obstacles and realise themselves in various activities in Turkey. They have also left traces, if we can only see them. Today, it is important for us to reveal women's experiences and struggles and bring that history up to date to strengthen our feminist consciousness. Halide Edib Adivar's words, expressed at a conference in 1913, should echo in our ears, inspiring us to increase our own awareness of our history:

The awakening and progress of women have been slow and gradual as in other movements, everywhere. The fact that Ottoman women do not have a written history of their progress should not lead us to conclude that they have not done anything. On the contrary, to speak of such an intimate subject today in a large public theatre and find such an honourable and immense crowd of women in attendance ... is something to be proud of. Today, at this moment, as I address you in this way and as you listen, we are, for sure, making history. One day, when our grandchildren talk about our history with pride and ... long enough to comprise an entire conference lecture, they will also mention our struggle, which is still weak but full of good intentions and sincerity, but which has already overcome immense difficulties.⁷⁹

The main goal of feminist historical writing has been to ensure the visibility of women's experiences as well as their practices in struggling for their rights and freedom within the historical context, to discuss the reasons for the invisibility of women in history, and to uncover the ways that the power and agency of women have been obstructed. In short, the aim of feminist historiography is that women be able to write, and thereby reclaim, their own histories.⁸⁰ Below, I will discuss some of my observations concerning the writing of women's history in Turkey.⁸¹

The most important reason for women's invisibility and the denial of their subjectivity in the Turkish context is how they have been used symbolically in the processes

of modernisation and development. Until recently, women have been studied within the framework of Turkish modernity or Turkish nationalism. Ottoman feminism was influenced by the Ottoman modernisation and nationalist movements, and during the foundation process of the modern Republic, women were defined within a nationalist modernisation project. If we think that women's experiences, values, and living practices are different from those of men, then we also need to write history from a feminist perspective, taking care to conceptualise women's oppression and their practices in the struggle for freedom and rights. Women's history-writing should therefore be liberated from the discourses of modernisation and nationalism and the invented myths and images belonging to this period.

We should also be careful when using the periodisation and specific terms mainly used to describe Western feminisms, especially taking care not to view women's movements of the past from the vantage point of today's gains and realities. That could lead us not only to diminish the importance of women's struggles and ways of thinking in the past but also to recall the past to account for today's events. Evaluating the period under study within its own conditions and highlighting the universal without discarding the local can help us to avoid mistakes of misinterpretation.

The insufficient use of original materials about women is another significant problem. We know that women have left behind fewer documents than men. However, even the limited amount of material that women actually did leave behind has not been used sufficiently.⁸² Some significant sources from which direct information about women can be obtained have not been used adequately in the Turkish context yet. Court/qadi records, inherited estate (tereke) records, imperial decrees, petitions, fatwas, heritage records, consulate records, and Ottoman miniatures that can inform us about women's use of space and physical appearance, all contain important information. Objects found in archaeological excavations such as rock monuments, tomb stones, wall paintings, engraved tablets, plates, reliefs, pots and pans, and ceremonial cups can be important sources when tracing a society consisting of both men and women. Folk narratives, songs, epics, folk tales, proverbs, and clothing can also equally provide us with important information about women's past.

From all these sources we can gather information about women's domestic lives; their relationships with men and children in the family; their pregnancy and postpartum period (logusalik) experiences; their place in society; how they used space; their roles as midwives and healers; their lives in commerce and business; beliefs and their roles in belief systems (women Sufis, for example); and women's means of entertainment, physical appearance, and clothing styles. Studies of women's history have shown for the first time that a great many materials ranging from imperial edicts to paintings, from the needle lace produced by women to clothing, and from diaries to tear bottles, which had been neglected by traditional historians up to that point, could actually be of great historical significance.⁸³ Literary works and novels are also important sources providing information about and insight into the individual and society in instances where fiction and reality overlap.

In addition, oral history methodology, which plays an important role in ensuring the inclusion of oppressed groups' experiences in the historical narrative, can make a significant methodological contribution to women's history. Women's oral history⁸⁴

took on a pioneering role in Turkey in opening up this area.⁸⁵ These studies revealed that for women the history of Turkish modernisation has been fraught with contradictions; that within its framework, women were not immediately freed from the constraints of tradition because the degree of modernisation was generally determined by men; and that therefore, modernisation did not necessary mean freedom for women.⁸⁶

Several fields/subjects related to women's history are still waiting to be researched. The lives of ordinary women, women workers, and migrant/immigrant women have not been studied sufficiently. Feminist consciousness has recently begun to foster discussions regarding women of different cultural and ethnic backgrounds, and histories of women from different backgrounds within the Ottoman Empire have also begun to be written.⁸⁷ However, much still remains to be done in this respect. It should be noted that, just as they describe historical varieties of femininity, these new works also take a democratic approach to political and social history, which to date have established themselves solely on the basis of the experience of the dominant national group.

In conclusion, the discovery of Ottoman feminism in Turkey shows that women actively struggled for their own emancipation. It has also revealed that they played a part in shaping such processes as nation-building and modernisation. Women's crafting and accumulation of knowledge regarding their emancipation history has made women, especially in Turkey, comprehend the continuity between the efforts of previous feminists and their own and to establish a relationship with them—thereby strengthening their feminist consciousness and belief in the feminist cause and increasing their self-confidence to change their own lives and becoming political subjects.

Acknowledgements

I would like to thank Fatmagül Berktaş, Ayşe Durakbaşı, Necla Akgökçe, and Aynur İlyasoğlu, who have all contributed a lot to women's history in Turkey, and have kindly read and commented on this text. I am also grateful to the reviewers and editors of *Aspasia* for their constructive criticisms and contributions.

About the Author

, Associate Professor of Political Science Section at the Faculty of Political Sciences of Istanbul University, received her Ph.D. in Political Science from the University of Istanbul. She conducted oral history projects such as 'The Pioneer Women of the Turkish Republic', 'The Turkish Community in London', and 'Turkish Women MPs'. Her published works are on the history of the women's movement, oral history, feminist methodology, and gender and politics.

Notes

1. Cemil Oktay, *Siyaset Bilimi İncelemeleri* (Studies in political theory), Istanbul: Alfa, 2003, 122. 2. The institution of the Caliphate and tarikats (religious sects) were eliminated. The Latin alphabet was adopted. The Law of Unity of Education entered into force, the Civil Code of

2. Switzerland was adopted, polygamy became illegal, and civil marriage was introduced with both partners being granted the right to divorce, equal right to heritage, and custody of children.

3. History books, especially those on the history of the revolution and the history of the Republic, which are used in middle and high school education, share the same discourse. See İdris Akdün, Muhittin Çakmak, and Mustafa Genç, *Türkiye Cumhuriyeti, İnkılap Tarihi and Atatürkçülük (The Turkish history of revolution and Kemalism)*, (High school class 3), İstanbul: Milli Eğ̃ itim Bakanlığı Publishing, 2005, 181–182. Filiz Zapçı, Murat Sevinç, and Zeliha Toz, *Vatandaşlık ve İnsan Hakları (Citizenship and human rights)*, İstanbul: Dogan, 2005, 38.

4. Şirin Tekeli, 'Women in Turkish Politics', in *Women in Turkish Society*, ed. Nermin Abadan-Unat, Leiden: Brill, 1981, 298.

5. See for the women's movement after 1980 in Turkey: Ş. Tekeli, 'Emergence of the Feminist Movement in Turkey', in *The New Women's Movement: Feminism and Political Power in Europe and the USA*, ed. Drude Dahlerup, London: Sage Publications, 1986, 179–99. Ş. Tekeli ed., *Women in Modern Turkish Society*, London and New Jersey: Zed Books, 1991, 1995. Yeşim Arat, 'Toward a Democratic Society: The Women's Movement in Turkey in the 1980s', *Women's Studies International Forum*, 17 (1994): 241–48. Sevgi Uçan Çubukçu, 'The Post 1980 Women's Movement in Turkey. A Challenge To Patriarchy', *The Position of Women in Turkey and in The European Union. Achievements, Problems, Prospects*, ed. Fatmagül Berktaş, İstanbul: Ohan, 2004, 55–74.

6. Nüket Sirman, 'Feminism in Turkey: A Short History', *New Perspectives in Turkey*, vol. 3, no. 1 (1989): 1–34.

7. Ayşe Durakbaşa, *The Formation of Kemalist Female Identity A Historical-Cultural Perspective*, M.A. Thesis, İstanbul, Boğaziçi University, 1987. Ayşe Durakbaşa, 'Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu' (The formation of Kemalist women's identity in the Republican period), *Tarih ve Toplum (History and society)* no. 51 (1988): 39–43.

8. Deniz Kandiyoti, 'Women and the Turkish State: Political Actors or Symbolic Pawns?', in *Women-Nation-State*, eds. Nira Yuval-Davis and Floya Anthias, London: The Macmillan Press, 1989, 126.

9. Nermin Abadan-Unat, 'Social Change and Turkish Women', in *Women in Turkish Society*, ed. N. Abadan Unad, Leiden: Brill, 1981; N. Abadan-Unat, 'Söylemden Protestoya: Türkiye' de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü' (From rhetoric to protest: The transformation of women's movements in Turkey), in *75. Yılda Kadın ve Erkekler (Women and men in the 75th year)*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraoglu, İstanbul: Tarih Vakfı, 1998, 323–36.

10. N. Abadan-Unat, *Kum Saatini İzlerken (Watching the sand-time)*, İstanbul: İletişim, 1996.

11. Another example of a similar professional woman of this generation is Türkan Saylan. T. Saylan, *Bir Yaşamdan Kesitler (Cross-sections of a life)*, İstanbul: Cumhuriyet Publishing, 2000.

T. Saylan, *Güneş İş Bankası Umuttan Simdi Dogar (Now the sun shall rise from hope)*, İstanbul: IsPublishing, 2004.

12. Y. Arat, 'A Feminist Mirror in Turkey: Portraits of Two Activists in the 1980s', *Princeton Papers*, 5 (Fall 1996): 113–32; Y. Arat, 'The Project of Modernity and Women in Turkey', in *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, eds. Sibel Bozdoğan and Resat Kasaba, Seattle: University of Washington Press, 1997, 95–112.

13. Y. Arat, *The Patriarchal Paradox: Women Politicians in Turkey*, Madison: N.J. Fairleigh Dickinson University Press, 1989.

14. A. Durakbaşa, 'Kemalism as Identity Politics in Turkey', in *Deconstructing Images of the Turkish Woman*, ed. Z. Arat, New York: St. Martin's Press, 1998, 149.

15. Y. Arat, '1980'ler Türkiyesinde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizmin Radikal Uzantısı', (The women's movement in 1980s Turkey: The radical extension of liberal Kemalism), *Toplum- Bilim (Society and science)*, no. 53 (1991): 7–20. Y. Arat, 'From Emancipation to Liberation: The Changing Role of Women in Turkey's Public Realm', *Journal of International Affairs*, no.1 (Fall

2000): 54. In this context also see, Fatma Müge Göcek and Shiva Balaghi eds., *Reconstruction of Gender in the Middle East*, New York: Columbia University Press, 1994. Zehra Arat ed., *Deconstructing Images of the Turkish Women*, New York: St. Martin's Press, 1998.

16. A. Durakbaşı, 'Cumhuriyet Döneminde Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler' (The formation of female and male identities: Kemalist female identity and enlightened men), in 75. Yılda Kadınlar ve Erkekler, 29–50.

17. Deniz Kandiyoti, 'Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case', *Feminist Studies*, 13, no. 2 (Summer 1987): 317.

18. Zehra Arat sees this as the replacement of Islamic by Western patriarchy. Z. Arat, 'Kemalizm ve Türk Kadını' (Kemalism and Turkish women), in 75 yılda Kadınlar ve Erkekler, 52.

19. Duygu Köksal, '1930'lar 40'larda Kadın, Cinsiyet ve Ulus' (Women, gender and nation in the 1930s and 1940s), *Toplumsal Tarih* (Social history), no. 51 (1998): 39. D. Köksal, *The Politics of Cultural Identity in Turkey: Nationalist Perspectives in the Writings of K. Tahir, C. Meriç and A. İlhan*, Ph.D. thesis, University of Texas, 1996.

20. F. Berktaş, 'Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Feminizm' (Feminism: from the Ottoman period to the Republic) in *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, Osmanlıdan Cumhuriyete Düşünsel Miras* (The accumulation of Tanzimat and Constitutional periods: intellectual heritage from the Ottoman to Republican Period), ed. Mehmet Alkan, Istanbul: İletişim, 2001, 354. A primary source and inspiration for Berktaş in reaching this conclusion has been Carol Pateman's classic book, *The Sexual Contract*, Oxford: The Polity Press, 1988.

21. F. Berktaş, 'Political Regimes: Turkey', *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*, vol. 2, 2005, 569.

22. Zafer Toprak, '1935 İstanbul Uluslararası Feminizm Kongresi ve Barış' (The 1935 international Istanbul feminist congress and peace), *Toplum- Düşün* (Society and mentality), no. 24 (1986): 24–29. Z. Toprak, 'Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti: Kadınlar Halk Fırkası' (A party that precedes the Republican Party: the Women's People's Party), *Tarih Toplum*, no. 51 (1988): 30–31.

23. , 'Muhittin, Nezihe (1889–1958)', in *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, eds. Francisca de Haan, Krassimira Daskalova and Anna Loutfi, Budapest and New York: Central European University Press, 2006, 356–359.

24. 'Kadınlar Birliği i Dün Kendini Feshetti' (The Turkish Women's Association was abolished yesterday), *Tan* newspaper, 11 Mayıs 1935: 2. Also see Toprak, '1935 İstanbul Uluslararası Feminizm Kongresi ve Barış; Yaprak Zihnioglu, *Kadınsız İnkılap* (Revolution without women), Istanbul: Metis, 2003, 257–258.

25. Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* (The Ottoman women's movement), Istanbul: Metis, 1994, (2nd ed.1996). Idem, *II.Meşrutiyet'te Osmanlı Kadın Hareketi* (The Ottoman women's movement in the Second Constitutional Period), Ph.D. thesis, University of Istanbul, 1991.

26. See for some examples, Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışlarının Hikayesi* (The story of Ottoman women's search for the right to live), Ankara: İmge, 1993. A Demirdirek, 'In Pursuit of the Ottoman Women's Movement', in *Deconstructing Images of The Turkish Women*, Zehra Arat ed., *Deconstructing Images of the Turkish Women*, New York: St. Martin's Press, 1998, 65–82. Ayşegül Yaraman, *Elinin Hamuru İle Özgürlük* (Freedom through her feminine fragile hand), Istanbul: Milliyet, 1993. S. Çakır, 'Siyasal Yaşama Katılım Mücadelesinde Türk Kadını' (Turkish women in the struggle for participation in political life), in *Eşit Hak Eşit Katılım*, ed. Necla Arat, Istanbul: Cem, 1991, 131–142. Idem, 'Die historische Entwicklung der Frauenbewegungen in der Türkei vom Osmanischen Reich bis zur Türkischen Republik', in *Die Türkische Frauenbewegung*, ed. Ayşe Esin, A. Kaputanoglu, Karlsruhe: University of Karlsruhe Turkish Student Union, 1993, 47–56. S. Çakır and Hülya Gülbahar, *Kadının Yüzyılı Kronolojisi 1800–1999* (A chronology of the women's movement in Turkey for the last century),

Istanbul: Women's Library Publishing, 1999. Yıldız Ramazanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü* (The historical transformation of women from the Ottoman Times to the Republic), İstanbul: Pınar, 2000. İnci Kerestecioğlu, 'Die Konstruktion der Neuen Türkischen Frau und der Internationale Frauenkongress (1935)', in *Die Neue Muslimische Frau*, ed. Barbara Pusch, İstanbul: Orient-Institut, 2001, 17–30.

27. S. Çakır et al., *Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası*, (Bibliography of women's periodicals written in Ottoman script), İstanbul: Metis, 1993. Emel Aşa, *1928'e Kadar Türk Kadın Mecmuaları* (Women's periodicals until 1928), MA thesis, İstanbul University, 1989. Aslı Davaz- Mardin, *Kadın Süreli Yayınları Bibliyografyası (1928–1996)*, (Women's periodicals, 1928–96), İstanbul: Women's Library Publishing, 1998.

28. Ahmet Mithat Efendi, *Fatma Aliye: Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu* (The birth of an Ottoman woman writer), İstanbul: Sel, 1994. Şair Nigar, *Hayatımın Hikayesi* (My life story), İstanbul: Ekin Basımevi, 1959.

29. See for some examples: Emel Aşa, *Fatma Aliye Hanım: Hayatı, Eserleri, Fikirleri* (Fatma Aliye Hanım: Her life, work, and thought, Ph.D. Thesis, University of İstanbul, 1993. Nazan Bekiroğlu, *Sair Nigar Hanım* (The poet Nigar Hanım), İstanbul: İletişim, 1998. A. Durakbaşa, *Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm* (Halide Edip: Turkish modernisation and feminism), İstanbul: İletişim, 2000. Idem, 'Halide Edib Adıvars Memorien Der Werdegang einer türkischen Schriftstellerin und Intellektuellen', *L'homme, Zeitschrift für Feministische Geschichtswissenschaft* 2, no. 2 (1991): 48–57. Idem, 'The Memoirs of Halide Edib: A Turkish Woman Writer in Exile', in *Women's Lives/Women's Times, New Essays on Auto/biography*, eds. Broughton, T. and L. Anderson, Albany, New York: State University of New York Press, 1997.

S. Çakır, 'Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan ve Nezihe Muhittin' (Ulviye Mevlan and Nezihe Muhittin: Two women from Turkish women's history), *Toplumsal Tarih* no. 46 (1997): 6–14. Firdevs Gümüşoğlu, *Cumhuriyet'e İz Bırakanlar-Onuncu Yıl Kusagı*, (Women who left traces in the Republic—The generation of the tenth year), İstanbul: Kaynak, 2001. F. Berktaş, 'Behice Boran', in Idem, *Tarihin Cinsiyeti* (The gender of history), İstanbul: Metis, 2003, 192–203. *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms*, eds. De Haan et al, has entries about seven prominent women in Turkey.

30. A. Durakbaşa, 'Edib Adıvar, Halide (1884–1964)', in *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms*, eds. De Haan et al, 120–123. Idem, *Reappraisal of Halide Edib for a Critique of Turkish Modernisation*, Ph.D. thesis, University of Essex, 1993; published in Turkish as *Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim, 2000.

31. Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, 22.

32. Elif Ekin Akşit, *Kızların Sessizliği, Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi* (Girls' silence. The long history of girls' institutes), İstanbul: İletişim, 2005.

33. İnci Kerestecioğlu, 'Sertel, Sabiha (born Nazmi) (1895–1968)', in *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms*, eds. De Haan et al, 494–497.

34. The history of *İlerici Kadınlar Derneği* (Progressive Women's Association) was written by women who came from the same movement: *Ve Hep Birlikte Koştuk, İlerici Kadınlar Derneği 1975–1980* (We all ran together, the Progressive Women's Association), İstanbul: Açı, 1996. Emel Akay, *Kızıl Feministler* (The red feminists), İstanbul: Tüstav, 2003.

35. F. Berktaş, 'Has Anything Changed in the Outlook of the Turkish Left on Women?', in *Women in Modern Turkish Society*, ed. Ş. Tekeli, 250–262. 36. F. Berktaş, *Women and Religion*, Montreal: Black Rose, 1998. Aynur İlyasoğlu, *Örtülü Kimlik* (Veiled identity), İstanbul: Metis, 1994. A. İlyasoğlu, 'Islamist Women in Turkey: Their Identity and Self-Image', in *Deconstructing Images of The Turkish Woman*, ed. Z. Arat, 241–262. Hidayet Şefkatli-Tuksal reveals that theirs was an anti-woman discourse in the Islamic tradition. Her doctoral thesis was the first in the Faculty of Theology to specifically focus on women

as subjects and study the effects of the patriarchal discourse on the Islamic tradition. See H. Ş. Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Gelenegindeki İzdüşümleri* (Reflections of anti-women rhetoric in the Islamic tradition), Ankara: Kitabiyat, 2000. H.Ş. Tuksal, 'Sünni-Muhafazakar Çevrelerde Kadın Politikası Üretmenin Güçlükleri' (The hardships of producing women politics in Sunni-conservative circles), in *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* (Civil society and nationalism in Turkey) ed. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim, 2001, 488–505.

37. Cihan Aktaş, *Tanzimattan Günümüze Kılık Kıyafet İktidar* (Attire and power from the Tanzimat Reformation to our day), İstanbul: Nehir, 1990. See also Fatma Karabıyık Barbobosoğlu, *Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet* (Fashion and mentality in the modernisation process in Turkey), İstanbul: İz yayıncılık, 1995. Nazife Şişman, *Emanet'ten Mülk'e Kadın Bedeninin Yeniden İnşası* (The reconstruction of women's body), İstanbul: İz, 2002.

38. D. Kandiyoti, 'End of Empire: Islam, Nationalism and Women in Turkey', in *Women, Islam and the State*, ed. D. Kandiyoti, Philadelphia: Temple University Press, 1991, 22–47. Idem, *Women, Islam and the State*, London: Macmillan, 1991.

39. Nilüfer Göle, *The Forbidden Modern: Civilisation and Veiling*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996. Feride Acar, 'Women in the Ideology of Islamic Revivalism in Turkey: Three Islamic Women's Journals', in *Islam in Modern Turkey: Religion and Literature in a Secular State*, ed. R.L. Tapper, I.B. Tauris, 1991. F. Acar, 'Women and Islam in Turkey', in *Women in Modern Turkish Society*, Ş. Tekeli ed., 46–65. Ayşe Saktanber, *Living Islam: Women, Religion and the Politicisation of Culture in Turkey*, London: I.B. Tauris, 2002. See also: Hülya Demir, *İslamcı Kadının Aynadaki Sureti* (Reflection of Islamist women in the mirror), İstanbul: Sel, 1998. Pınar İlkaracan, *Women and Sexuality in Muslim Societies*, İstanbul: Publication of Women for Women's Human Rights, 2000. Based upon her research about the women's branch of the Islamist Party, Yeşim Arat claims that women from the Islamist Refah Partisi (Welfare Party) had actually internalised the spirit of Republican reforms and laicism and the principles of liberal democracy, despite opposition to such principles in that political party's own popular discourse. See Yeşim Arat, *Rethinking Islam and Liberal Democracy: Islamist Women in Turkish Politics*, Albany: State University of New York Press, 2005.

40. Ferhunde Özbay, 'Gendered Space: A New Look at Turkish Modernisation', *Gender and History*, vol. 11, no. 3 (1999): 555–568.

41. Ayşegül Altınay, 'Ordu Millet Kadınlar. Dünyanın İlk SavasPilotu Sabiha Gökçen' (Military, nation, women: The first woman combat pilot in the world: Sabiha Gökçen), in *Vatan Millet Kadınlar* (Homeland-nation-women) ed. A. Altınay, İstanbul: İletişim, 2000 (2nd ed., 2004), 246–279. See also A. Altınay, *The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey*, New York: Palgrave Macmillan, 2004. A. Altınay, 'Military. Women's Participation in: Turkey', *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*, vol. 2, Leiden: Brill, 2005, 315–316.

42. Durakbaşa, 'Cumhuriyet Döneminde Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu:Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler', 36.

43.Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton: Princeton University Press, 1962. Published in Turkish as *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İstanbul: İletişim, 1983.

44. D. Kandiyoti, 'Gendering the Modern: On Missing Dimensions in the Study of Turkish Modernity', in *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, eds. Sibel Bozdoğan and Reşat Kasaba, Seattle and London: University of Washington Press, 1995, 113. Here we can cite Selahattin Asım, the director of the School of Law of Thessaloniki, as a positive example of someone who goes against the grain in his courses and writings. He saw the exclusion of women from society and social life as one of the main social problems and argued that women had to fulfil certain social functions in order to attain the basic rights and be treated as individuals. Selahattin Asım, *Türk Kadınının Tereddidi yahut Karışmak* (The degradation of Turkish women), İstanbul: Arba, 1911, 2nd ed. 1996.

45. Ahmet Rıza, *Vazife ve Mesuliyet: Kadın (Duty and Responsibility: Woman)*, Paris: İttihat Terakki Cemiyeti tarafından basılmıştır, Published by the Ottoman Order and Progress Society, 1908, 10.

46. Şükrü Haniogulu, "Abdullah Cevdet ve Dönemi (Abdullah Cevdet and his period), Istanbul: Üçdal, 1984, 308–309. 47. Musa Kazım, 'Hürriyet-i Müsavvat' (Freedom and equality), quoted in İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi (Islamic thought in Turkey)*, vol. 2, Istanbul: Risale Yayınları, 1987, 54.

48. Durakbaşa, 'Cumhuriyet Döneminde Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler', 37.

49. Kandiyoti, 'Gendering the Modern', 114. Kandiyoti is also a pioneer in researching the construction of masculinity in Turkey. See her 'Patterns of Patriarchy: Notes for an Analysis of Male Dominance in Turkish Society', in *Women in Modern Turkish Society*, ed. Ş. Tekeli, 306–318; and 'The Paradoxes of Masculinity: Some Thoughts on Segregated Societies', in *Dislocating Masculinity: Comparative Ethnographies*, eds. Andrea Cornwall and Nancy Lindisfarne, London: Routledge, 1994.

50. Ziya Gökalp, *Türkçülüğ ün Esasları (Principles of Turkism)*, Istanbul: Varlık, 1968.

51. With the signature *Kadınlar Dünyası (Women's world): 'Osmanlı Kadınının İsteddiği' (What the Ottoman woman wants)*, *Kadınlar Dünyası (Women's world)*, no. 11 (5 October 1913): 1.

52. *Aile (Family)* was published by Şemseddin Sami in 1880. *Demet (Bunch)* was published by Celal Sahir in 1908. There is no record of any editor in most of the publications in this period; in most cases the typesetters served as editors.

53. S. Çakır, 'Political-Social Movements. Revolutionary: Turkey', in *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures*, Leiden: Brill, vol. 2, 2005, 664.

54. *Hanımlara Mahsus Gazete (Journal for the ladies)* no. 1 (1895): 2–3.

55. S. Çakır, 'Aliye, Fatma (1862–1936)', in *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms*, eds. De Haan et al, 21–24.

56. *İnci (Pearl)* no. 1 (1919): 2.

57. 'Açık Muhabere' (Open communication), *Kadınlar Dünyası, (Women's world)* no. 21 (24 April 1913): 4.

58. Information about dress as well as face, hair, and body care provided in the journal was intended to contribute to the appearance of women in the public sphere. Accounts of the lives and work of famous women of the West, including Madam Curie, Sarah Bernard, George Sand, and other leading women of the arts and sciences as well as various professions, were provided to promote a Western-oriented identity. News about the programmes and events of women's organisations, texts of women's conferences, book critiques, and music and theatrical news were also included within the pages of the journal.

59. S. Çakır, 'Mevlan Civelek, Ulviye (1893–1964)', in *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms*, eds. De Haan et al, 336–339.

60. Arife, 'Mukaddime' (Introduction), *Şüküfezar (Garden of flowers)*, no. 1 (1886): 6.

61. With the signature, *Kadınlar Dünyası, 'Eser-i Hayat-ı Azmimiz' (The product of our determination of life)*, *Kadınlar Dünyası* no. 102 (1913): 2–3.

62. In an article of his published on 12 January 1921 in *İkdam Newspaper*, the male intellectual Yakup Kadri started a polemic amongst women about this issue. See Nimet Cemil, 'Kadınlığ in Terakkisi' (Women's progress), *Kadınlar Dünyası*, 19 February no. 194/8, (1921): 2. Moreover, Turkish women are still accused of imitation today.

63. Mükerrerrem Belkıs, 'Teceddüperverler, İskolastikler' (Reformists and scholastics), *Kadınlar Dünyası*, no. 119 (17 November 1913): 4–5. Quoted in S. Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi (The Ottoman women's movement)*, 116

64. With the signature: Kadınlar Dünyası, 'Hukuk-u Nisvan' (Women's rights), Kadınlar Dünyası, no. 1 (4 April 1913): 1.

65. Nimet Cemil, 'Yine Feminizm, Daima Feminizm' (Feminism again, feminism always), Kadınlar Dünyası, no. 194/8 (19 February 1921): 2. Genç Kadın (Young woman) magazine, which was published by men in 1919, rejected feminism on the basis that it was European in origin. From the Editor, 'Mesleğ imiz' (Our aim), Genç Kadın, no. 1 (4 January 1919): 3.

66. Y. Naciye, 'Erkekler Hakikaten Hürriyetperver midirler? Kadınlar Ne İstiyorlar?' (Are men really freedom lovers? What do women want?), Kadınlar Dünyası no.7 (10 April 1913): 3.

67. Mehpare Osman, 'Erkeklerimizin Milli Bayramı' (National day of our men), Kadınlar Dünyası, no. 98 (10 July 1913): 1.

68. With the signature, Kadınlar Dünyası, '10 Temmuz İd-i Ekber-i Hürriyettir' (Tenth of July is the great Feast of Freedom), Kadınlar Dünyası no. 98 (10 July 1913): 1.

69. With the signature, Kadınlar Dünyası, 'Hukuk-u Nisvan' (Women's rights), Kadınlar Dünyası, no. 1 (4 April 1913): 1.

70. S. Çakır, 'Osmanlı Kadın Dernekleri' (Ottoman women's associations), Toplum ve Bilim (Society and science), no. 53 (Spring 1991): 139–157. Some of these associations aimed at solving economic problems. See: Z. Toprak, 'Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile' (The Ottoman Association for Employment of Women, Women Soldiers and National), Tarih ve Toplum 51 (1988): 34–38. Cüneyt Oktay, 'II.Meşrutiyet Döneminde Bir Kadın Şirketi: Hanımlara Mahsus Eşya Pazarı A.Ş.' (A women's firm in the Second Constitutional period: Bonmarché for women), Tarih Toplum, no. 183 (March 1999): 12–14.

71. For example, Zabel Hancıyan and her organisation, Azkaniver Hayuhyaç İngerutyan, founded in Istanbul in 1879, aimed at opening new schools for young girls and helping the education of Armenian women in Anatolia and did open twenty-three schools in Anatolia. See Osman Nuri Ergin, Türk Maarif Tarihi (The history of Turkish education), Istanbul: Osmanbey Publishing, 1930, vol. 1, 632–633.

72. S. Çakır, 'Bir Osmanlı Kadın Derneği: Osmanlı Türk Kadınları Esirgeme Derneği' (Association for the Protection of Ottoman Turkish Women), Toplum ve Bilim, no. 45 (Spring 1989): 91–97.

73. S. Çakır, 'Osmanlı Kadınının Yeni Bir Kimlik Kazanma Aracı: Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti' (The way of Ottoman women to acquire a new identity: The Association for the Defence of the Rights of Ottoman Women), Tarih ve Toplum no. 6 (June 1989): 16–21.

74. 'Bir İki Söz' (A few words), Kadınlar Dünyası, no.194/1 (2 January 1921): 2.

75. See issue 138 of Kadınlar Dünyası, (4 April 1914): 2–14.

76. Ruhat Alakom, 'Kürt Kadınları Teavün Cemiyeti' (The Association of Elevating Kurdish Women), Tarih ve Toplum no. 171 (March 1998): 36–40. S. Çakır, 'Programlarıyla Yüzyılın Başında Kadın Dernekleri' (Women's associations at the term of the century, including their programmes), Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi (The Turkish family in the sociocultural process of change), Istanbul: Ülke, 1993.

77. P.B. (editor Süleyman Bahri), 'Beyaz Konferanslar' (White conferences), Kadın, no.14 (7 January 1911): 13–14. Unfortunately, we have no information about Fatma Nesibe, apart from the texts of her eleven lectures, which were published in Kadın (Women) in Istanbul, 1911. See. S. Çakır, 'Kadınlığın İlk Tarihi Sikayeti: Beyaz Konferanslar' (The first historical complaint of womanhood: White conferences), Tarih-Toplum, no. 231 (March 2003): 40–47.

78. With the signature, Kadınlar Dünyası, '10 Temmuz İd-i Ekber-i Hürriyettir', Kadınlar Dünyası, no. 98 (10 July 1913): 1. Although conscious of its own goals and actions, the women's movement remained under the influence of the issues of its time, remaining involved with national problems: 'Our goal is not only the rise and progress of women but the rise and progress

of our nation'. Ulviye Mevlan, 'Düşünüyorum' (I am thinking), *Kadınlar Dünyası*, no. 168 (6 April 1918): 2.

79. Halide Edip, 'Yirminci Asırda Kadınlar' (Women in the twentieth century), *Mektep Müzesi* (School museum) no. 1 (1913): 4.

80. Joan W. Scott, 'The Problem of Visibility', in *Retrieving Women's History*, ed. Jay Kleinberg, Oxford: Berg Publishers, 1988, 5–29.

81. Works on women's history-writing in Turkey include: Ayşegül Baykan, 'The Turkish Woman: An Adventure in Feminist Historiography', *Gender and History*, vol. 6, no. 1 (1994): 101–116. Ayşegül Baykan and Belma Ötüs-Baskett, *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını* (Nezihe Muhittin and Turkish women), Istanbul: İletişim, 1999. S. Çakır, 'Tarih İçindeki Görünürlükten Kadınların Tarihine: Türkiye'de Kadın Tarihi Yazmak' (From the visibility within history to women's history), in *Kadın Araştırmalarında Yöntem* (Methodology of women's studies), eds. S. Çakır and Necla Akgökçe, Istanbul: Sel, 1996, 222–229. A. Durakbaşa, 'Feminist Tarih Yazımı Üzerine Notlar', in *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, 217–221. A. Durakbaşa and N. Akgökçe, 'Überlick Über die Frauengeschichte in der Türkei', *L'Homme, Z.F.G.*, vol. 12, no. 1 (2001): 173–179. S. Çakır, 'Tarih Yazımında Kadın Deneyimlerine Ulaşma Yolları' (The ways to get to women's experience in historiography), *Toplumsal Tarih* (March 2002): 38–35. N. Akgökçe, 'Ortak Geçmiş Birlikte Kurmak' (Constructing the common past together), *Tarih Toplum* no. 185 (May 1999): 32/35. F. Berktaş, 'Kendine Ait Bir Tarih' (A history of our own), *Tarih Toplum* no. 183 (March 1999): 47–54. F. Berktaş, 'Geleceği Yaratmak İçin Geçmiş Geri Almak' (Reclaiming the past to create the future), *Cogito* no. 29 (Fall 2001): 270–283. Necla Akgökçe, Aynur İlyasoğlu, Ayşe Durakbaşa and , 'Tartışma: Kadın Tarihi Tarihin Neresine Düşüyor' (Discussion: How to locate women's history in history), *Cogito* no. 29 (Fall 2001): 254–269. F. Berktaş, 'Tarih Yazımında Farklı Bir Perspektif' (A different perspective in historiography), in *Idem, Tarihin Cinsiyeti*, 5–35.

82. Seeing that these women really existed made people aware of the various ways of silencing the past to induce a kind of historical amnesia. This was, in a way, related with the more or less general amnesia over the Ottoman past and subjectivities of the past. The change in language and the replacement of the Ottoman alphabet with the Latin alphabet also contributed to a break in cultural continuity.

83. See for example, Gökçen Art, *Seyhülislam Fetvalarında Kadın ve Cinsellik* (Women and sexuality in fatwas), Istanbul: Çivi, 1996. Haim Gerber, 'The Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600–1700', *International Journal of Middle East Studies*, vol. 12 (1980): 231–244. Suraiya Faroqhi, 'Crime, Women, and Wealth in the Eighteenth-century Anatolian Countryside', in *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, ed. Madeline C. Zilfi, Leyden: Brill, 1997, 6–27. Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan* (A true believer and spendthrift daughter of an Ottoman Sultan: Refia Sultan), Istanbul: Tarih Vakfı, 1998. Asiye Hatun'un Rüya Mektupları (Dreamlog of Asiye Hatun), translation: Cemal Kafadar, Istanbul: Oğlak, 1994.

84. Examples in Turkey include: A. İlyasoğlu, 'Türkiye Kadın Tarihinin Arastırılmasında Yöntem Sorunları ve Sözlü Tarih Yöntemi' (Methodological problems in studying Women's History in Turkey and the oral history method), in *İnsan, Toplum, Bilim* (Human, society and science), ed. Kuvvet Lordoğlu, Istanbul: Kavram, 1996, 317–331. S. Çakır, 'Kadın Çalışmaları Bilimde Neleri, Nasıl Sorguluyor' (Women's studies' critique of social sciences' in *İnsan, Toplum, Bilim*, 305–216. S. Çakır, and N. Akgökçe, 'Tell me about You! Thoughts on the ethics of the relationship between the interviewer and the interviewee while practising women's oral history', XII. International Oral History Conferences, 15–19 June 2000, İstanbul: Boğaziçi University, 387–491. A. İlyasoğlu, 'Kadınların Yaşam Tarihi Anlatılarına Kadın Çalışmaları Alanından Bakış' (An overview of women's life narratives from a Women's Studies perspective), *Yerli Bir*

Feminizme Doğru (Towards a native feminism), eds. A. İlyasoğlu and N. Akgökçe, Istanbul: Sel, 2002, 15–37.

85. There has been a proliferation of women’s oral history projects in Turkey, accompanied by the establishment of various archives. The Women’s Library carried out a project entitled ‘A Pilot Project on Women’s Oral History in Turkey’, and the Istanbul University Women Research Centre completed a project on ‘The Pioneer Women of the Republic’.

86. See, for example: Özlem Şahin, *Zorunlu Yer Değiştirme Sürecinde Kadınlararası Dayanışma Üzerine Bir Sözlü Tarih Denemesi* (An oral history project about the solidarity among women during forced migration), Ph.D. thesis, Ankara University, 1999. Ayşe Durakbaşa and Aynur İlyasoğlu, ‘The Formation of Gender Identities in Republican Turkey and Women as Transmitters of Herstory of Modernisation’, *Journal of Social History* (Fall 2001): 195–203. A. İlyasoğlu, ‘Cumhuriyet’le Yaşıt Kadınların Yaşam Tarihi Anlatılarında Kadınlık Durumları, Deneyimler, Öznellik’, (Womanhood: Experiences and subjectivity in the life history narratives of Republican women in Turkey) in *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, 193–200. A. İlyasoğlu, ‘Religion and Women During the Course of Modernisation in Turkey’, *Oral History* vol. 24, no. 2 (Winter 1996): 49–53.

87. See, for example: ‘Tarihte Ermeni Kadını’ (Armenian women in history), trans: Vartanuş ~ A. Çerme, *Tarih-Toplum*, no. 195 (March 2000): 59–67. Melissa Bilal, Lerna Ekmekçioğlu and Belinda Mumcu, ‘Hayganuş Mark’ın (1885–1996) Hayatı, Düşünceleri ve Etkinlikleri’ (The life story of Hayganuş Mark [1885–1996], her ideas and activities), *Toplumsal Tarih* no. 87 (March 2001): 48–56.